

Cieslarová, Olga Věra; Chlup, Radek

Liminalita na druhou : dynamika rituálních změn v basilejské Fasnacht

Religio. 2018, vol. 26, iss. 2, pp. [133]-166

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138912>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Liminalita na druhou: Dynamika rituálních změn v basilejské Fasnacht

OLGA VĚRA CIESLAROVÁ – RADEK CHLUP*

Rituály typicky ve svých aktérech vytvářejí dojem, že jde o neměnné a tradiční zvyky dané komunity, které nelze nijak snadno vytvářet, měnit ani inovovat. Podle kanadského ritologa Ronalda Grimese lze v rétorice rituálních aktérů obvykle vysledovat dvě strategie, jak popřít možnost inovativních zásahů do rituálů. První spočívá v odkazu na tradici: „takhle se to dělalo vždycky“, „už naše babičky to takhle dělaly“. Druhá, ještě radikálnější, „nárokuje pro rituál status svátosti ustavené nějakou božskou postavou, často na počátku času nebo ještě před ním ... Obě strategie kladou rituál daleko za hranice pouhé lidské kreativity, a tím pádem i mimo dosah kritiky“.¹ Tento aspekt se odráží i v badatelských definicích rituálu. Takto například Roy Rappaport, autor asi nejvelkolepější současné teorie rituálu, definuje rituál jako „provádění víceméně neměnných sekvencí formálních úkonů a výroků, které rituální aktéři sami v plné míře nezakódovávají“.² Podobně v pojetí Caroline Humphreyové a Jamese Laidlawa „se osoba vykonávající rituál snaží realizovat nějaký již dříve existující rituální úkon. Rituálním aktérům se jejich úkony jeví jako externí, jimi nevytvořené“.³ Navzdory tomu lze poměrně snadno doložit, že rituály neustále nově vznikají a mění se.⁴ Je pravda, že „rituální aktivity obecně mají tendenci změnám vzdorovat a jsou v tom často úspěšnější než jiné formy sociálních zvyklostí“,⁵ přesto však k jejich změnám dochází. Jakkoli je rituální konzervativismus silný, zjevně existují způsoby, jak jej obejít, aniž by se tím nabourával základní dojem tradičnosti a neměnnosti rituálního

* Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

1 Ronald L. Grimes, „Reinventing Ritual“, *Soundings* 75, 1992, 21-41: 23.

2 Roy A. Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge: Cambridge University Press 1999, 24.

3 Caroline Humphrey – James Laidlaw, *The Archetypal Actions of Ritual: A Theory of Ritual Illustrated by the Jain Rite of Worship*, Oxford: Clarendon Press 1994, 89. Právě v tomto smyslu označují Humphreyová a Laidlaw rituální úkony jako „archetypické“, neboť jde o preexistující vzorce jednání, které aktéři opakují.

4 Viz např. podrobné příklady u Catherine M. Bell, *Ritual: Perspectives and Dimensions*, New York – Oxford: Oxford University Press 1997, 210-252 (kap. 7: „Ritual Change“).

5 *Ibid.*, 211.

jednání. Jak přesně lze tradici a inovaci sloučit, je jednou z důležitých otázek studia rituálu.

Zásadní roli v reflexi rituálních změn sehrál od konce šedesátých let Victor Turner se svou teorií liminality.⁶ Zatímco starší antropologické teorie chápaly v návaznosti na Durkheima a Radcliffe-Browna rituály jako instituce, které díky pravidelné symbolické artikulaci tradičních sociálních struktur a kategorií zpomalují sociální změny, Turner v rituálu vedle toho nachází též rozměr liminální antistruktury, která dává člověku od sociální struktury odstup a je zdrojem kreativity. Rituál tak nejenže nemusí být baštou konzervativizmu, ale může naopak sám společenské změny iniciovat a urychlovat. Ve svých pozdních esejích Turner trvá na tom, že liminální moment je ve skutečnosti přítomen v *každém* rituálu, který je hoden tohoto označení. Uznává sice, že rituální jednání je silně formalizované a stereotypní, formy a pravidla však podle jeho názoru pouze „zasazují proces rituálu do určitého rámce, onen proces sám však svůj rámec překračuje. Řeka potřebuje břehy, aby se zabránilo potopě, ale břehy bez řeky jsou známkou vyprahlosti“.⁷ V čem přesně ale tento vztah „řeky“ a „břehů“, formalizace a kreativity, spočívá, Turner bohužel příliš konkrétně neukazuje. Naš článek chce přispět k hledání odpovědi právě na tuto otázku, a to na základě historické analýzy jednoho konkrétního rituálu – basilejského svátku Fasnacht.

Jakkoli je Fasnacht svátek sekulární,⁸ může sloužit přímo jako prototypický příklad turnerovské rituální liminality. Přes tři sta uskupení hledá během roku témata, která považují za palčivá, a pro tři dny, po které Fasnacht trvá, je ve spolupráci s výtvarníky satiricky ztvární pomocí masek, kostýmů, konstrukcí a pamfletů. Tisíce masek v ulicích pak během dní i nocí pronášejí tato témata za doprovodu vojenské hudby centrem města sem a tam. Svátek tak na okamžik ruší běžný společenský řád a otevírá liminální prostor pro otevřenou kritiku, satiru i kreativitu. Fasnacht je rituálem rebelie, při kterém mohou Basilejci naplno vyjadřovat nespokojenost s poměry, zobrazovat konflikty a poukazovat na nešvary společnosti.

6 Turnerovo pojetí, samo o sobě dosti nepřehledné, podrobně shrnuje a analyzuje Radek Chlup, „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera I“, *Religio: Revue pro religionistiku* 13/1, 2005, 3-28, a id., „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera II“, *Religio: Revue pro religionistiku* 13/2, 2005, 179-197.

7 Victor Turner, *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*, New York: PAJ Publications 1982, 79.

8 Ačkoli basilejská Fasnacht vyrůstá na půdorysu středověkých masopustních slavností, její dnešní podoba vzniká až na konci 19. století, a to jako svátek nikterak nesouvisející s církevní strukturou. Účast na Fasnacht, dokonce i jen přihlížení karnevalovému dění, bylo například ještě ve dvacátých letech minulého století zcela zakázáno všem věřícím. Viz např. Peter Weidkuhn, „Ideologiekritisches zum Streit zwischen Fasnacht und Protestantismus in Basel“, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 65, 1969, 36-74.

Zrušení běžné hierarchie vytváří též zkušenost turnerovské *communitas*, jež má obrodnou funkci pro účastníky a potažmo celou společnost. Navzdory své antistrukturálnosti je ale basilejská Fasnacht svázána řadou pravidel, která se postupně ustavila v pevnou strukturu. Karnevalová anti-struktura je sice protipólem všední společenské struktury, v rámci svátku se nicméně zformovala do velmi semknutého uspořádání, které je samo o sobě paradoxně velmi formalizované a konzervativní. V tomto ohledu tedy i Fasnacht navzdory své rozvernosti vytváří ve svých účastnících typický rituální dojem tradičnosti a neměnnosti.

Na tuto konzervativnost reagují některé revoltující skupiny účastníků tím, že v rámci liminálního jednání při Fasnacht vytvářejí jakousi „liminalitu na druhou“, rebelii uvnitř rebelie. Basilejci tento proud označují termínem *Wilde Fasnacht*, tedy divoká, anarchická Fasnacht, jež funguje paralelně s Fasnacht oficiální, organizovanou (*Organisierte Fasnacht*). Jelikož skupiny, které v rámci divoké Fasnacht působí, dodržují hlavní fasnachtová pravidla (nošení masky a kostýmu, hra na píky a bubny), je rozdíl mezi organizovanou a divokou Fasnacht pro vnějšího pozorovatele takřka nepostřehnutelný a trvá delší dobu, než jej terénní výzkumník vůbec zaznamená. Revolta *Wilde Fasnacht* probíhá ve velmi jemných nuancích, přesto se na následujících stranách pokusíme ukázat, že má na fungování a vývoj Fasnacht podstatný a formující vliv a je zárodečným podhoubím, ze kterého organizovaná Fasnacht čerpá a udržuje si svou živost. Analýza divoké Fasnacht nám tak umožní jednak názorně předvést fungování liminality v rituálu, jednak díky ní budeme schopni Turnerovu koncepci zjemnit a vyjádřit vztah struktury a liminality přesněji. To vše nám pomůže lépe pochopit, jak v rituálech mohou probíhat inovace, aniž by se tím narušil jejich konzervativně tradiční ráz.

Prameny a metodologie výzkumu

O průběhu organizované Fasnacht a její historii existuje řada sborníků, vydávaných při rozličných jubileích zapojených klik (*Clique*, jak se jednotlivé karnevalové skupiny nazývají),⁹ či hlavní organizační složky tzv.

9 Následující sborníky se vedle popisu vlastních dějin snaží o reflexi historie a vývoje Fasnacht: Christine Burckhardt-Seebass – Josef Mooser et al., *Zwischentöne: Fasnacht und städtische Gesellschaft in Basel, 1923-1998*, Basel: Buchverlag der Basler Zeitung 1998; Hanns U. Christen, *100 Joor VKB: Vereinigte Kleinbasler 1884-1984: E Querschnitt über s Lääbe vonere Glaibasler Fasnachtsgsellschaft*, Basel: Fasnachtsgesellschaft Vereinigte Kleinbasler 1984. Každá větší klika vydala při některém výročí sborník textů o vlastních dějinách a účasti na Fasnacht, např. Magnus Roth (ed.), *S eerscht Halbjoorhundert: 50 Jahre Fasnachtsclique OPTI-MISCHTE 1963-2013*, Basel: Opti-Mischte 2013; kolektiv autorů *BMG, 75 Jahre Basler Mittwoch-Gesellschaft*, Basel: BMG 1982; Peter A. Gengenbach, *Alti Richtig 1926-2001: Geschichte*

Fasnachts-Comité.¹⁰ Bohatým zdrojem informací jsou i novinové eseje,¹¹ vzpomínky, interní bulletiny a časopisy vydávané klikami¹² a široká škála prozaických a poetických textů.¹³ Tyto studie a zmínky pocházejí až na drobné výjimky od Basilejců, kteří se Fasnacht aktivně účastní. Akademické studie z pera nebasilejců se objevují jen zřídka¹⁴ a Fasnacht není překvapivě ani předmětem studia studentů místní kulturologie.¹⁵

Pramenů pro Wilde Fasnacht je výrazně méně. Ve studii o Fasnacht zmiňuje sice i Peter Tokofsky roli divokých uskupení (*wild Fasnacht*),¹⁶ jediný podrobnější článek však pochází od Karin Bienzové ve sborníku *Zwischentöne*,¹⁷ který vydaly čtyři kliky slavící jubileum. Pokusily se

einer Basler Fasnachts-Clique, Basel: Reinhardt-Media-Service 2001; kolektiv autorů Rumpel-Clique, *Basler Fasnacht* 1985, Basel: Rumpel-Clique 1985; kolektiv autorů Verschnuuffer, *50 Jahre Verschnuuffer, Basler Fasnachtsgesellschaft gegründet 1957*, Basel: Verschnuuffer 2007, a další.

- 10 Např. Eugen A. Meier (ed.), *Die Basler Fasnacht: Geschichte und Gegenwart einer lebendigen Tradition*, Basel: Fasnachts-Comité 1985, či kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Lläse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009.
- 11 Například články a knihy novinářů Hanse-Petera Hammela (alias -minu-) či Hannse U. Christena (alias -sten-). Tito dva patří mezi dnes nejnámější esejisty a komentátory Fasnacht, Hans-Peter Hammel je stále aktivní. Nicméně Fasnacht je tématem novinových článků neustále, intenzita stoupá vždy s blížícím se svátkem, a to ve všech basilejských mediálních kanálech. Například *Die Basler Zeitung* vydává každý fasnachtový den přílohu o dění na Fasnacht, doplněnou eseji a rozhovory. Po konci Fasnacht je možné si koupit zvláštní vydání, kde je kompletní souhrn.
- 12 Většina klik má vlastní periodikum, například klika Basler Bebbi Basel vydává dvakrát ročně noviny *Böbberli*, klika Opti-Mischte třikrát až čtyřikrát ročně časopis *Opti-Mischt* apod.
- 13 V beletrii se Fasnacht objevuje často jako kulisa příběhu, v rámci nějž jsou i zmínky o divokých uskupeních. Např. Basler Autoren, *Fasnachtsgeschichten mit Zeichnungen von Lotti Krauss*, Basel: Buchverlag Basler Zeitung 1980; Peter Stumpp, *Fasnachtsbilder und -geschichten 1978-1981*, Basel: Basel-Art Verlag 1981; Ulrich Becher, *Das Herz des Hais*, Hamburg: Rowohlt 1960. Dále knihy od Hans Räber, např. Hans Räber, *Under dr Larve: Achzäh ärschti Basilisgge-Gschichte*, Riehen: Schudel 1974; id., *Morgen bin ich tot: Eine Geschichte aus Geschichten: Prosa in Brüchen*, Basel: Buchverlag Basler Zeitung 1981, a další.
- 14 Např. Peter Tokofsky, „Fasnacht in Basel, Switzerland: A Carnival of Contradictions“, in: Barbara Mauldin (ed.), *Carnaval!*, Seattle: University of Washington Press 2004, 93-119; Wojciech Dudzik, *Karnawaly w kulturze*, Varšava: Wydawatelstwo Sic! 2005, 75-81; Donna Lauren Gold, „Enchantment of the Fasnacht Tradition and Proprietary Rule Basel’s Carnival“, *Natural History* 91/2, 1982, 27-40.
- 15 To potvrzují rozhovory s prof. Walterem Leimgruberem (vedoucím katedry Seminar für Kulturwissenschaft und Europäische Ethnologie, Universität Basel) a basilejským odborníkem na Fasnacht, etnologem Dominikem Wunderlinem (Museum der Kulturen Basel, nyní v penzi).
- 16 P. Tokofsky, „Fasnacht in Basel...“, 106-108.
- 17 Karin Bienz, „Absprünge: Der Schritt aus der organisierten in die wilde Fasnacht“, in: Christine Burckhardt-Seebass – Josef Mooser et al. (ed.), *Zwischentöne: Fasnacht und*

v něm o tematizaci různých fasnachtových oblastí i mimo působení klik a pro analýzu nepřizvaly vlastní členy, nýbrž historiky. Nicméně i Karin Bienzová se odvolává pouze na rozhovory s účastníky, k čemuž etnolog a historik Fasnacht Dominik Wunderlin dodává, že „seriózní publikace o Wilde Fasnacht neexistují“.¹⁸ Důvod je zřejmý: „Tyto skupiny nemají pevnou organizační strukturu ani zájem namáhat se sepisováním pamětí. Jejich působení často ani netrvá dlouho, aby při 25. nebo 50. jubileu vydaly knihu o svém působení.“¹⁹

Zmínky o Wilde Fasnacht jsou občas k nalezení v publicistice²⁰ a beletrii.²¹ Mezi skupinami Wilde Fasnacht působila mezi lety 1956 a 1999 klika Kuttlebutzer, jež je dodnes legendárním příkladem revolty uvnitř Fasnacht a budeme se jí věnovat podrobněji. Po svém dobrovolném rozpuštění v roce 1999 vydali její členové knihu *Kuttlebutzer Basel 1957-1999* (nahodilý výběr fotografií, článků a komentářů),²² z nichž jsme při přípravě této studie čerpali, stejně jako z materiálů z výstavy „Sodeli, d'Kuttlebutzer“, kterou v roce 2013 uspořádalo basilejské Museum Tinguely.²³ Inovativnost Kuttlebutzer částečně tematizuje i Rolf M. Vogt v knize *Fasnacht, Masken, Rollenspiele*.²⁴ Oproti nespočtu živých uskupení, o kterých se nepíše, existuje o Kuttlebutzer alespoň nějaká literatura, proběhla dokonce výstava a některé jejich masky a fotografie jsou trvale vystaveny v místním Muzeu kultur.²⁵

Hlavním zdrojem informací pro náš článek byl terénní výzkum, který Olga Cieslarová prováděla v letech 2011-2018,²⁶ celkem strávila v Basileji 27 týdnů během osmnácti návštěv, osmkrát se zúčastnila svátku Fasnacht.

städtische Gesellschaft in Basel, 1923-1998, Basel: Buchverlag der Basler Zeitung 1998, 131-136.

18 Dominik Wunderlin, 60+, historik a etnolog v Museum der Kulturen Basel (od 2017 v penzi), OF – klika Rumpelclique, emailová korespondence, 12. 12. 2016.

19 *Ibid.*

20 Např. Jürg-Peter Lienhard, „Mit der Fasnacht abgerechnet: Historische Aktualitäten und aktuell Historisches zum Thema ‚Der Basler und seine Fasnacht‘ – Ausgegraben von J.-P. Lienhard mit Hilfe von Lukas Rüschi und Roman Brodmann“ [online], *webjournal.ch: Das iPortal für die Dreiländerregion Basel*, <http://www.webjournal.ch/article.php?article_id=72>, 29. 2. 2004 [27. 2. 2018].

21 Viz výše, pozn. 13.

22 Robert Hiltbrand (ed.), *Kuttlebutzer Basel 1957-1999*, Basel: Fasnachtsgesellschaft zum Saich – Karl May's Erben 2003.

23 Museum Tinguely (ed.), *Sodeli, d'Kuttlebutzer Basel, Bilddokumente 1957 bis 1999*, Basel: Museum Tinguely 2013. Viz <<https://www.tinguely.ch/de/ausstellungen/ausstellungen/2013/kuttlebutzer.html>>, [12. 6. 2018].

24 Rolf M. Vogt, *Fasnacht, Masken, Rollenspiele*, Basel: Aha Fliegeverlag 2003, 137.

25 Výstava „Basler Fasnacht“ v Museum der Kulturen Basel, viz <<http://www.mkb.ch/de/programm/events/2014/Fasnachtsausstellung.html>>, [27. 2. 2018].

26 Výzkum probíhal v rámci magisterského a poté doktorského studia na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU.

Rozhovory probíhaly jak v Basileji, tak při četných návštěvách Basilejců v Praze, dále emailem, po telefonu, Skypu a WhatsApp. Získala celkem 42 respondentů v polostrukturovaných rozhovorech, další desítky respondentů v rozhovorech neformálních.²⁷ Výzkum byl otevřený, respondenti znali totožnost tazatele, včetně úmyslu publikování.²⁸ Výzkum byl prováděn formou zúčastněného pozorování²⁹ a kvalitativních polostrukturovaných rozhovorů, kvantitativní data pochází ze zdrojů Fasnachts-Comité (publikace 1946, 1985, 2003, 2011) a historických údajů a analýz (Staatsarchiv Basel-Stadt, Museum der Kulturen, Kantonsblatt).

V letech 2011 až 2013 se výzkum zaměřil na organizovanou Fasnacht, tedy členy klik (Duschuurli, Basler Bebbi, Opti-Mischte a dalších) a členy Fasnachts-Comité, a dále na Basilejce, kteří se Fasnacht neúčastní. Mezi lety 2012-2014 byla Olga Cieslarová aktivní členkou kliky Duschuurli (všichni členové 60+), včetně účasti na jejich volnočasových aktivitách během roku, nácviiku hudby a hledání satirického tématu (typické pro aktivní účast). Výzkum jak v této klice, tak v dalších se zaměřil na aktivní fasnächtler, kteří se Fasnacht účastní od dětství, prošli výukou hry na pikoly či bubny v některé klice a v této či jiné klice dále aktivně působí. Zaměřila se na informátory ve věkové skupině 40+, 50+ a 60+, kteří se Fasnacht zúčastnili minimálně dvacetkrát, a mohou tak svoji účast reflektovat v širším časovém horizontu. Kliky byly vybrány tak, aby v každé zkoumané klice byly zastoupeny všechny sociální vrstvy, což je pro Fasnacht typické, a zároveň aby ve výběru byly obsaženy příklady různých typů těchto uskupení.³⁰ Polostrukturované rozhovory byly vedeny mini-

27 Respondenty rozdělujeme na (a) intenzivní – v letech 2011-2018 proběhly minimálně tři polostrukturované rozhovory, většina těchto respondentů byla též jednou či vícekrát v Praze a komunikace s nimi probíhala kontinuálně během roku (celkem 14 respondentů); (b) respondenty, se kterými proběhl minimálně jeden polostrukturovaný rozhovor (plus množství neformálních rozhovorů během Fasnacht, celkem 29). Další velký počet respondentů pochází z klik a skupin, se kterými se Olga Cieslarová účastnila chůze v masce během osmi pobytů na Fasnacht. Tito (c) respondenti byli často zdrojem důležitých informací, přestože se nejednalo o dopředu domluvené a nijak strukturované rozhovory, nicméně dotvářeli mozaiku informací na místě konání svátku. U všech citovaných respondentů zároveň vyznačujeme, zda náleží do Fasnacht „organizované“ (OF) nebo „divoké“ (WF); k tomuto rozlišení viz níže.

28 Na tomto místě bychom jim rádi poděkovali za spolupráci, stejně jako novináři Jürgovi Bürgimu, který nám pomáhal s rešersemi a redakcí basilejských výrazů.

29 Ačkoli se Fasnacht prezentuje jako lokální svátek uzavřený pro nebasilejce, již během první účasti na Fasnacht se Olga Cieslarová stala členkou jedné z klik a v následujících letech vytvořila širokou síť vazeb a kontaktů. Díky tomu a vzhledem k netypickému aktivnímu zapojení cizince do tohoto lokálního svátku bývá často ve fasnachtovém období oslovována pro rozhovory v basilejských médiích.

30 Kliky Duschuurli (v roce 2011 všichni členové ve věku 60+) vznikla ze skupiny přátel v r. 1981, nepřibírá mladé členy, a postupně tedy zestárne a zanikne (nemají *Jungi* ani *Alti Garde*). Mezi 21 členy jsou jak muži, tak ženy, a to se základním vzděláním (řidič

málně se dvěma členy těchto klik opakovaně, s dalšími členy během účasti na Fasnacht. Další respondenti se rekrutovali z okruhu vzdělaných Basilejců, kteří Fasnacht reflektují v historickém kontextu (dialektolog, vedoucí etnologické sbírky v místním muzeu, vedoucí katedry kulturologie, novináři, hudebníci apod.).³¹

Spolu s natáčením materiálu pro film *A pod maskou tma* (režie Viola Ježková) se od roku 2014 výzkum orientoval předně na skupiny Wilde Fasnacht a na téma vnitřní revolty. Rozhovory s členy klik probíhaly paralelně dále. Mezi respondenty z Wilde Fasnacht se výzkum zaměřil v první fázi na věkovou skupinu 60+, jejíž zástupci mohli reflektovat vývoj Fasnacht od sedmdesátých let do současnosti, později na aktivní fasnachtlery ve věku od 40 let. Výzkum se koncentroval jak na členy bývalé kliky Kuttlebutzer (5 respondentů), tak na aktivní účastníky dnešních uskupení (z bývalých členů Kuttlebutzer jsou to 4 osoby, které pokračují dále v jiných uskupeních).³²

Historický kontext

Rozličné masopustní oslavy jsou v Basileji doloženy od raného středověku, a to jak bujaré pouliční lidové oslavy (mnohdy s nádechem revolvy vůči kléru či vrchnosti), tak rytířské turnaje, jež pořádaly vyšší vrstvy.³³

tramvaje, pedikérka), se středním vzděláním (učitelka v mateřské škole, bankovní úředník, žena v domácnosti) i vysokoškolsky vzdělaní členové (právník, geodet). V klíce Basler Bebbi Basel (založena v r. 1931) jsou pouze muži, opět ze všech sociálních vrstev. Klika dbá na výuku mládeže, má *Jungi Garde* („mladá garda“, 50 členů), *Stamm* (kmenová klika, 100 členů) i *Alti Garde* („stará garda“, 70 členů). Klika *Optimische* (založena v r. 1963) má též *Jungi Garde* (60 členů), *Stamm* (110 členů) a *Alti Garde* (60 členů), oproti Basler Bebbi Basel se skládá jak z mužů, tak žen, opět ze všech sociálních vrstev.

- 31 Klíčovým respondentem byl po celou dobu Werner Kern, bývalý tambourmajor a maršál lateren kliky Basler Bebbi Basel (OF), a diplomat Marc Wey, bubeník a člen skupiny Frauenhilfswerk 1833 (WF).
- 32 Skupiny WF zahrnuté do výzkumu pokrývají škálu od skupin, jež fungováním i formací připomínají kliky OF, hrají na pikoly a bubny a mají též členy ze všech sociálních vrstev a obou pohlaví (Kerzedrepfli, Frauenhilfswerk 1833), po skupiny, jejichž složení je proměnlivější (bubenická skupina Wilhelm Tell, pístecká skupina Gueti Fraue či bezejmenná skupina Jürga Bürgiho). Rozhovory probíhaly i s pištky a bubeníky, kteří se přidávají k různým skupinám.
- 33 K prehistorii Fasnacht viz např. Katja Zimmer, *In Bökenwise und in tüfels hüten: Fasnacht im mittelalterlichen Basel*, Basel: Schwabe 2005; Ulrich Barth – Dorothee Huber – Martin Alioth, *Basler Stadtgeschichte II: Vom Brückenschlag 1225 bis zur Gegenwart*, Basel: Friedrich Reinhardt Verlag 1981; Eugen A. Meier, „Die Fasnacht im alten Basel“, in: id. (ed.), *Die Basler Fasnacht: Geschichte und Gegenwart einer lebendigen Tradition*, Basel: Fasnachts-Comité 1985, 23-80; Peter Koelner, „Basler Fasnacht“, in: Fasnachts-Comité (ed.), *D'Basler Fasnacht*, Basel: Fasnachts-Comité 1946, 19-43.

Zákazy a omezení Fasnacht ze strany kléru i vrchnosti jsou hlavním pramenem konkrétních zpráv o masopustním dění.³⁴ Na půdorysu těchto oslav sice moderní Fasnacht vyrůstá, podobně jako okolní švábsko-alemannské masopustní tradice, nicméně v 19. století se formuje v natolik specifický jev, že nemá pro účel tohoto článku smysl věnovat větší pozornost prehistorii Fasnacht ani kontextu okolních masopustů.³⁵ V 19. století se totiž propojují dva původně paralelně fungující jevy: karnevalová poliční satira s formátem vojenské hudby a pochodování, jež dodnes vytváří jedinečnou syntézu.

Vojenskou hudbu přinesla tradice slavnostních průvodů, jež v masopustní době organizovaly cechy (*Zünfte*) sídlící v centru Basileje, tzv. Velké Basileji (*Grossbasel*), spolky v různých městských čtvrtích (tzv. *Vorstadtgesellschaften*) a čestné spolky (*Ehrengesellschaften*) v Malé Basileji (*Kleinbasel*).³⁶ Všechny zmíněné měšťanské spolky měly až do konce 18. století (do příchodu francouzských vojsk v roce 1798 a vzniku Helvétské republiky)³⁷ v rukou veškerou moc ve městě (elitní postavení zastávaly cechy, jejichž členové tvořili městskou radu) a krom zajištění pořádku v ulicích „měly přidělený úsek městských hradeb, který musely chránit“.³⁸ Průvody (tzv. *Musterungen*) měly proto demonstrativní funkci a představovaly ty, kteří jsou schopni město bránit. Také v nich chodili mladíci, kteří vstupem do dospělosti tuto obrannou funkci přebírali (tzv. *Rekrutierungen*, verbovací průvody). Spolky pro slavnostní příležitosti najímaly vojenské bubeníky a píště a obzvlášť „penzionovaní vojáci opouštěli kasárny a hledali hudební štěstí v městských spolcích ... Tak se vojenská hudba přesunula do měšťanské sféry“³⁹ a i dnes tvoří zvukové jádro Fasnacht. Velký vliv na podobu fasnachtové hudby měla poražená napo-

34 Podrobně P. Weidkuhn, „Ideologiekritisches zum Streit...“, 36-74.

35 Podrobně o basilejské Fasnacht v kontextu okolních karnevalů ve sborníku Dominik Wunderlin (ed.), *Fasnacht, Fasnet, Carnaval im Dreiland*, Basel: Schwabe 2005; dále např. Hermann Bausinger, *Fasnacht: Beiträge des Tübinger Arbeitskreises für Fasnachtsforschung*, Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde 1964; Johannes Künzig, *Die Alemannisch-schwäbische Fasnet*, Freiburg: Rombach 1980; Werner Mezger, *Narrenidee und Fasnetbrauch: Studien zum Fortleben des Mittelalters in der europäischen Festkultur*, Konstanz: Universitätsverlag 1991; Franz Götz (ed.), *Die Welt der Fasnetnarren*, Stockach-Wahlwies: Weidling Verlag 1991; Werner Metzger, *Schwäbisch-Alemanische Fasnet: Kulturerbe und lebendige Tradition*, Darmstadt: Theis 2015.

36 P. Koelner, „Basler Fasnet...“, 31.

37 U. Barth – D. Huber – M. Alioth, *Basler Stadtgeschichte II...*, 93.

38 Thomas Bürgi, „Geburt der Basler Fasnet aus dem Geist der Immigration: Die Basler Fasnet vom Ende des Zunftregiments bis zum Ersten Weltkrieg“, in: Christine Burckhardt-Seebass – Josef Mooser et al. (eds.), *Zwischentöne: Fasnet und städtische Gesellschaft in Basel, 1923-1998*, Basel: Buchverlag der Basler Zeitung 1998, 19-29: 21.

39 Edith Habraken, *Doublés mien Grällele: Auf den Spuren des Basler Trommelns*, Basel: Schwabe 2015, 13.

leonská vojska, jež procházela Basilejí v letech 1813-1814. „Přinesli cizí pochody a obohatili do té doby velmi omezený repertoár.“⁴⁰ Důležitou roli hráli také přistěhovalci z Německa a Itálie, kteří s sebou přinesli vlastní karnevalovou tradici, a silící střední třída (často tvořená usazenými přistěhovalci), jež si dovozovala parodovat ustavené pořádky.⁴¹ Různá procesí a témata klik z této doby jsou již dobře zdokumentována,⁴² což bylo umožněno také rozvojem novinového zpravodajství, díky němuž stoupla hodnota Fasnacht jako společensky významné události.⁴³

Ve druhé polovině 19. století vznikají první kliky, původně vždy *ad hoc* pro daný ročník, nově „začínají fasnachtové průvody organizovat rozličné kulturní, sportovní a volnočasové spolky.“⁴⁴ Až ke konci století se formují první, celoročně fungující kliky.⁴⁵ Tehdy se také objevují první organizační jednotky, jež přebírají koordinaci Fasnacht. Ve Velké Basileji spolek Quodlibet (založený jako volnočasový spolek r. 1856), v Malé Basileji organizace Wurzengraber-Kämmerli. Oba původně konkurenční spolky se v roce 1903 spojily ve Fastnachts-Kommittee a správa města jim udělila „monopol na výběr peněz pro průvod během Fasnacht“.⁴⁶ Grémium tak získalo finanční i formující sílu a začalo přetvářet Fasnacht ve velkolepou organizovanou událost. Fastnachts-Kommittee plánovalo trasy a pořádalo další doprovodné akce. V roce 1910 se přejmenovalo na Fasnachts-Comité a od té doby se až dodnes jeho role víceméně nezměnila (viz níže). Poté, co se Basilej vzpamatovala z první světové války, se objevil i větší prostor pro fasnachtové dění. Proto se ve dvacátých letech rodí kliky s nevídanou silou a i již dříve vzniklé kliky začínají koncentrovat svou celoroční aktivitu na přípravu a účast na Fasnacht.⁴⁷

40 Bernhard (Beery) Batschelet, „Trommeln und Pfeiffen in Basel, Stillstand oder Fortschritt“, in: kolektiv autorů Fastnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Lääse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009, 60-75: 60. Podrobně o vojenské basilejské hudbě: Georg Duthaler, *Trommeln und Pfeifen in Basel*, Basel: Christoph Merian Verlag 1985.

41 T. Bürgi, „Geburt der Basler Fasnacht...“, 22-23.

42 Např. E. A. Meier, „Die Fasnacht im Alten Basel...“, 56-63; Hanns U. Christen, „Die Frühgeschichte der Vereinigten Kleinbasler“, in: id., *100 Joor VKB: Vereinigte Kleinbasler 1884-1984: E Querschnitt über s Lääbe vonere Glaufasler Fasnachtsgesellschaft*, Basel: Fasnachtsgesellschaft Vereinigte Kleinbasler 1984, 16-24. Dále též T. Bürgi, „Geburt der Basler Fasnacht...“, 14-23.

43 P. Koelner, „Basler Fasnacht...“, 41.

44 Alex Fischer, „Die Aktivitäten der Cliquen während des Jahres“, in: Eugen A. Meier (ed.), *Die Basler Fasnacht: Geschichte und Gegenwart einer lebendigen Tradition*, Basel: Fasnachts-Comité 1985, 123-158: 130.

45 Např. nejstarší dodnes fungující klika VKB (Vereinigte Kleinbasler) 1884, tedy „Sdružení z Malé Basileje“.

46 T. Bürgi, „Geburt der Basler Fasnacht...“, 21.

47 Roger Jean Rebman, „Die alten Fasnachts-Cliquen 1884-1938“ [online], <http://altbasel.ch/dossier/fasnachtscliquen_basel.html>, [12. 6. 2018].

Ve třicátých letech vznikají první ateliéry (Adolf Tschudin, Roger Magne), které se věnují výrobě kaširovaných masek pro Fasnacht, a do přípravy Fasnacht se zapojuje stále větší počet výtvarníků.⁴⁸ Obrovský boom zažívá Fasnacht po druhé světové válce, během padesátých let roste počet klik i účastníků,⁴⁹ ke klikám se přidávají dechové orchestry, jež se výrazně profesionalizují⁵⁰ a rapidně roste jejich počet.⁵¹ Po takovém rozmachu Fasnacht přichází reakce zevnitř. Jako protipól k fasnachtovému provozu vznikají na konci padesátých let „divoké skupiny“, různorodá menší uskupení, která v podstatě navazují na dění před zavedením koordinovaného průvodu na počátku 20. století. Zatímco v padesátých letech tvořily tyto skupiny přímou opozici k oficiální struktuře (viz klika Kuttelbutzer níže), dnes jsou přirozenou součástí Fasnacht. Jak nicméně uvidíme dále, jistou revoltující roli si udržují i dnes.

Postupně také narůstá čas, po který Fasnacht probíhá, na plné tři dny (byť oficiální povolení hry na pikoly a bubny bez omezení po celých 72 hodin přichází až v roce 1997).⁵² Ač většina pravidel zůstává od založení Fasnachts-Comité beze změny, je možné zároveň sledovat mnoho nuancí a proměň, kterým se budeme věnovat dále.

48 Dominik Wunderlin, „Gesichtslarven in der Basler Fasnacht“, *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 36, 2005-2006, 240-267: 245.

49 Počet účastníků v průvodu je zaznamenáván od vzniku Fasnachts-Comité v roce 1911, přičemž až do roku 1971 je znám jen počet uskupení (např. v roce 1939 to bylo 108 uskupení, v roce 1946 119, v roce 1956 již 220, v roce 1966 224), nikoli celkový počet účastníků. Ten je veden od roku 1972, kdy bylo 282 uskupení, 6 657 účastníků, a jejich počet nadále pomalu rostl – v roce 1976 dosáhl 8 391 účastníků, v roce 1985 10 942 účastníků. Údaje z Hermann Peter-Löw, „Unsere Fasnacht im Spiegel der Jahre“, in: Eugen A. Meier (ed.), *Die Basler Fasnacht: Geschichte und Gegenwart einer lebendigen Tradition*, Basel: Fasnachts-Comité 1985, 405-423. Podrobný přehled počtu aktivních účastníků v letech 1986 až 2011 je uveden v kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts...*, 172-182. V tomto období bylo nejméně účastníků v roce 1986 (479 přihlášených uskupení, 10 270 osob), nejvíce v roce 1993 (524 přihlášených uskupení, 12 198 osob).

50 Thomas Riedtmann, „Basler Guggenmusiken, Auf dem Weg zur Professionalisierung“, in: kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Lläse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009, 76-79.

51 Mezi lety 1946 a 1985 se zvýšil počet dechových orchestrů (*Guggemuusig*) ze 7 na 68, viz H. P. Löw, „Unsere Fasnacht...“, 413-421.

52 Viz podrobně níže, pozn. 130.

Základní struktura, průběh a organizace basilejské Fasnacht

V této části stručně načrtne průběh současné Fasnacht.⁵³ Veškeré dění začíná v Basileji v pondělí po popeleční středě⁵⁴ přesně ve čtyři hodiny ráno. Tomuto začátku se říká *Moorgenstraich* („ranní úder“). Ve chvíli, kdy zvony na věžích odbijí čtvrtý úder, zhasne v centru města veškeré veřejné osvětlení a tisíce pikol a bubnů začne hrát stejnou melodii pochodu, která se hraje pouze při této příležitosti. Poté se všechny skupiny za zvuků hudby dají do pohybu. Je to také moment, kdy se poprvé rozsvítí satirické laterny (*Ladäärne*), a kliky tak prvně představí své téma (*Sujet*). Po několika hodinách chůze městem jdou účastníci na chvíli spát, ale již ve 14 hodin (v pondělí) začíná první průvod *Cortège*, který trvá celé odpoledne. Skupiny při něm prezentují své satirické syžety (masky, kostýmy, konstrukce) a rozdávají pamflety. Na okrajích ulic je sledují desítky tisíc diváků jak z Basileje, tak i přespolních či cizinců. Úterý je volnější den, který patří dětem a rodinám (*Kinderfasnacht*), průvodu a koncertu dechových orchestrů (*Sternkonzert*). Ve středu odpoledne se opakuje *Cortège*, skupiny opět celé odpoledne korzují po předepsané trase městem, nyní opačným směrem.

Vždy po odpoledním průvodu a společné večeři skupiny pokračují v procházení ulicemi a hraní mnohdy až do ranních hodin. Toto nikým nekoordinované chození maskovaných skupin ulicemi města se označuje jako *Gässle* (srov. *die Gasse* – ulička). Odpolední *Cortège* je divadlem, proménádou prezentující tématá divákům. Noční chůze má naopak intimní, až meditativní rozměr. Účastníci si užívají společně trávený čas, hudbu a chůzi městem. Díky tomu jsou celé noci ulice a uličky centra Basileje plné klik, dechových orchestrů a také stovek dalších menších uskupení, která hrají na tradiční pikoly a bubny, označují se jako „divoká“ (*wilde*), mnohdy ani nemají jméno. V následující kapitole se jim budeme věnovat podrobně. Všichni procházejí ulicemi a hrají, poté zavítají do některého

53 Vzhledem ke krátkému formátu článku uvádíme jen hlavní události Fasnacht, vynecháváme také všechny tradiční před a po-fasnachtové aktivity (koncerty, soutěže, kulturní a spolkové akce). Více o současné Fasnacht v Olga V. Cieslarová, *Fasnacht: V Basileji karneval?*, Praha: Brkola 2012, podrobně pak ve všech zmíněných sbornících vydávaných Fasnachts-Comité. Dobrý úvod do struktury Fasnacht poskytuje Peter Habicht – Fredy Prack, *Pfiffe Ruesse Schränze: Eine Einführung in die Basler Fasnacht*, Basel: Bergli Books 2012 (anglické vydání: *Lifting the Mask: Your Guide to Basel Fasnacht*, Basel: Bergli Books 2001), či P. Tokofsky, „Fasnacht in Basel...“. Aktuální informace jsou například na webových stránkách <fasnacht.ch>; <https://www.basler-fasnacht.info>; <https://www.fasnachts-comite.ch>; <https://www.basel.com/de/basler-fasnacht>.

54 V Basileji se dochovalo staré počítání začátku postní doby, ve které byly obsaženy i neděle, čímž byla celková doba půstu kratší.

z mnoha lokálů a sklípků (jež často fungují jen při Fasnacht) a pak zase pokračují dál. Koordinační grémium Fasnachts-Comité udává 10-12 tisíc masek v odpoledních průvodech Cortège a dalších 6-8 tisíc masek Wilde Fasnacht, které se průvodu neúčastní.⁵⁵ Jelikož se u Fasnachts-Comité nehlásí a nechodí v odpoledních průvodech, není možné je přesně spočítat. Lze se ale setkat s názorem, že během noci je v Basileji vedle všech masek, jež se účastnily odpoledního průvodu, ještě jednou tolik dalších masek ve skupinách Wilde Fasnacht,⁵⁶ což poukazuje na obrovskou oblibu právě této intimní fasnachtové části.

Konci Fasnacht se říká *Ändstraich* („poslední úder“) a nastává ve čtvrtek ve čtyři hodiny ráno, tedy přesně 72 hodin od Moorgenstraichu. Skupiny zahrají poslední pochod, do ulic se rozjedou uklízečské vozy a za několik hodin Fasnacht připomínají jen konfety (*Räppli*) zapadané mezi uličním dlážděním. Basilejci ale říkají, že jakmile Fasnacht skončí, již se připravují na tu následující.

Co se organizace svátku týče, opírá se o dva hlavní pilíře. Prvním z nich je již několikrát zmiňované Fasnachts-Comité. Jedná se o grémium vážných osob (dříve výhradně mužů),⁵⁷ jejichž úkolem je koordinovat průvod (Cortège), dbát na bezpečnostní opatření, přehlednost, rovnoměrné rozložení výchozích časů klik apod.⁵⁸ Během průvodů stojí členové Fasnachts-

55 Viz výše, pozn. 49.

56 Např. Bernhard Batschelet, 60+, pikolista WF – Gueti Fraue, dříve členem kliky Kuttelbutzer, hudební skladatel a divadelní režisér, rozhovor 1. 10. 2015; Michael Luisier, 50+, pikolista OF – různá uskupení, novinář (SRF), rozhovor 2. 10. 2015 a další.

57 Původně i všechny fasnachtové kliky byly výhradně mužské. První ženy se na pouliční Fasnacht objevují až na konci třicátých let 20. století, a to jen sporadicky. Klika Dupf-Club (<<http://www.dupf-club.ch>>) byla první, která v roce 1937 začala přibírat ženy, první ženská klika Abverheyte (<<https://www.dieabverheyte.ch>>) vznikla v roce 1938. S rozmachem Fasnacht po druhé světové válce se kliky otevírají i ženám, dnes je většina klik smíšených, přesto stále existuje několik tradičních, výhradně mužských klik, jako například Basler Bebbis Basel, Olympia či Alti Stainlemer (Dominik Heitz, „Wie die Frauen die Strassenfasnacht eroberten“ [online], *Basler Zeitung*, <https://bazonline.ch/basel/die-basler-fasnacht/Wie-die-Frauen-die-Strassenfasnacht-eroberten/story/18558401?dossier_id=559?dossier_id=559>, 9. 3. 2014 [30. 9. 2018]; Gabriela Imboden, „Geschichte der Fasnacht, Geschichte der Geschlechter“, in: Christine Burckhardt-Seebass – Josef Mooser et al. [eds.], *Zwischentöne: Fasnacht und städtische Gesellschaft in Basel, 1923-1998*, Basel: Buchverlag der Basler Zeitung 1998, 119-130). První ženská členka Fasnachts-Comité se objevuje až v roce 1984, viz Katja Muchenberg, „Abseits des Courant normal“, in: kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Lläse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009, 138-147: 140.

58 Gustav Rensch, „Das Fasnachts-Comité, Seine Entstehung und Entwicklung“, in: kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *D'Basler Fasnacht*, Basel: Fasnachts-Comité 1946, 49-52; Peter Lotz – Hans Peter Löw, „Vom Quodlibet zum Fasnachts-Comité“, in: Eugen A. Meier (ed.), *Die Basler Fasnacht, Geschichte und Gegenwart einer lebendi-*

Comité na vyvýšeném místě, zdraví procházející kliky a zaznamenávají jejich témata a způsoby zpracování. Členové Fasnachts-Comité nemají masku ani kostým, stojí pouze v černých oblecích a mají černé klobouky, kterými procházející skupiny zdraví. Každý tedy tyto vážené členy vidí a oni chtějí být zřetelně viděni.

Druhým organizačním pilířem Fasnacht jsou zmíněné kliky (*Clique*).⁵⁹ Členové každé z nich se celoročně scházejí k nacvičování hudebních pochodů na pikoly a bubny a pak společně promýšlejí satirické téma neboli „syžet“ (*Sujet*). Ve spolupráci s výtvarníkem toto téma přesadí (*Sujet umsetzen*) do vizuální satirické roviny. Výtvarník namaluje laternu (*Ladäärne*, nesená či vezená konstrukce pomalovaná výjevy a krátkými veršičky v dialektu, jež je zevnitř osvětlená). Laternu doprovází kašírované masky (*Laarve*), jež zakrývají celou tvář, a kostýmy (*Goschdüm*), které na sobě nesou bubeníci, pištcí a předvoj (nehraje, ale rozdává pamflet, *Zeedel*). Klikka může mít desítky i stovky členů a členek, větší kliky se proto tradičně rozdělují mezi *Binggis* (děti), *Jungi Garde* (mládež), *Stammverein* (dospělí) a *Alti Garde* („stará garda“) a krom volnočasových aktivit zajišťují pro mladší členy zdarma pravidelnou výuku hry na pikoly a bubny. Každá ze zmíněných částí kliky připravuje na Fasnacht vlastní téma a městem korzuje až na malé výjimky samostatně.

Vedle klik hrajících na pikoly a bubny jsou dnes součástí organizované Fasnacht také již zmíněné dechové orchestry (*Guggemuusig*); z roku 1962 existuje dokonce domluva, že dechové orchestry se neúčastní Moorgenstraichu (aby nenarušovaly intimitu hrajících klik), zato mají k dispozici centrum města v úterní podvečer, kdy pořádají svůj průvod (tzv. *Sternmarsch*) a koncerty na hlavních náměstích. Guggemuusig se dnes také účastní Cortège, ve většině případů ale nemají satirický syžet.⁶⁰

Kliky a dechové orchestry se registrují u Fasnachts-Comité a poté chodí v průvodu Cortège. Společně je proto můžeme označit jako „organizovanou Fasnacht“ (případně „oficiální Fasnacht“).⁶¹ Tento pojem se nicméně mezi Basilejci objevuje pouze, přijde-li řeč na „divoké skupiny“ (*Wilde Gruppen*), které u Fasnachts-Comité registrovány nejsou. Zatímco organi-

gen Tradition, Basel: Fasnachts-Comité 1985, 339-356; Felix Rudolf von Rohr, „Hundert Jahre Fasnachts-Comité, Runder Geburtstag eines Dienstleistungsbetriebs“, in: kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Läuse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009, 8-12.

59 Jedná se vždy o volnočasové spolky se stanovami a právní subjektivitou, nejvyšším orgánem je generální shromáždění, které navenek reprezentuje prezident/ka, často označovaný/á jako *Obmaa* či *Obfrau*. Více v A. Fischer, „Aktivitäten der Cliquen...“, 127.

60 Na základě pozorování Cortège v letech 2011-2018.

61 Např. K. Bienz, „Absprünge...“, 131, používá spojení „*ofizielle Fasnacht*“, neuvádí velké písmeno na začátku.

zované kliky a dechové orchestry se během dne účastní Cortège a po večeri pokračují v Gässle, skupiny Wilde Fasnacht praktikují pouze Gässle a účasti na organizovaném průvodu se vzdávají. V době Cortège chodí jinými místy, než vede jeho trasa, či se do dění přidávají až po skončení tohoto odpoledního průvodu.

Jakkoli se divoké skupiny od organizovaných klik v mnohém liší, i ony dodržují některá základní pravidla Fasnacht, která podle Felixe Rudolfa von Rohra, jenž byl po dlouhou dobu představeným Fasnachts-Comité, nejsou „jen akceptovaná, ale považují se za svatosvatá“.⁶² Prvním pravidlem je nošení masky a kostýmu.⁶³ Člověk musí být zcela skryt, proto basilejská maska zakrývá celou tvář s výjimkou masek pištců, kteří mají volnou bradu, aby mohli hrát na pikolu. Není ale možné mít jen masku, musí ji doplňovat také kostým. Nelze rozeznat, zda je pod maskou muž, či žena. Druhým hlavním pravidlem je hra na pikoly a bubny. Ta je jádrem rytmické chůze a její zvuk (resp. stále se mísící zvuky fasnachtových skupin) naplňuje prostor ulic a náměstí, ve kterých Fasnacht probíhá. Jak již bylo řečeno, je to původně vojenská hudba, skupiny chodí striktně v rytmu těchto pochodů, všichni stejně jako v armádním šiku. Dříve tolerovanou, dnes již integrovanou další formou hudby jsou výše zmíněné Guggemuusig.⁶⁴ Třetím pravidlem je satira, předváděná jak v komplikovaných a vizuálně propracovaných syžetech klik, tak v individuální tvořivosti, v podstatě i v samotném nošení masky, „druhého já“, jiného charakteru, jenž má v sobě vždy něco pitoreskního.

Posledním důležitým aspektem organizace Fasnacht je její financování. Již roku 1911 zavedla Fasnachts-Comité prodej tzv. plaket (*Blagette*) – odznáčku, na němž je každý rok jiný emblém. Diváci i účastníci ji nosí přišpendlenou na klopě. Hlavním prodejcem plaket jsou samy kliky. Část z výtěžku si mohou ponechat, dvě třetiny odevzdávají Fasnachts-Comité.⁶⁵

62 Felix Rudolf von Rohr, „Narrenfreiheit und ihre Grenzen: Ungeliebte Regeln für einen geregelten Ablauf“, in: kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Lääse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009, 34-39: 34. Fasnachts-Comité je od svého založení garantem dodržování těchto pravidel.

63 Do třicátých let 20. století, kdy vznikly první ateliéry masek a rozšířilo se kaširování, si Basilejci buď masky vyráběli sami, nebo je kupovali z Německa či Itálie. Na vyobrazeních fasnachtových průvodů z konce 19. století (Museum der Kulturen Basel) se nicméně objevují i tváře bez masek, což dokládá mírnější dodržování pravidel před vznikem Fasnachts-Comité.

64 Guggemuusig, jež se účastní basilejské Fasnacht, se velmi podobají dechovým orchestřím účastnícím se jiných karnevalů, například v Luzernu či Solothurnu.

65 Pravidla fungování Fasnachts-Comité a přidělování subvencí pochází z let 1911-1914 (G. Rensch, „Das Fasnachts-Comité...“, 49-50). Gustav Rensch jako představený raného Comité zavedl pravidlo, aby členy Fasnachts-Comité byly osobnosti mimo fasnachtové kliky, díky čemuž by bylo grémium nestranné. Od této praxe se ale upustilo a dnes jsou členové Fasnachts-Comité také aktivními členy klik.

Obrovský balík peněz, který se takto každoročně vybere,⁶⁶ se rozdělí na dva různé velké díly. Tři čtvrtiny se rozdělí mezi zúčastněné kliky podle počtu účastníků v průvodu a poslední čtvrtinou grémium ocení nejlepší témata.⁶⁷

Právě díky této zásadní roli při přerozdělování financí má Fasnachts-Comité velký vliv na formování a prezentaci Fasnacht a může vystupovat jako „ochránce basilejských konvencí“.⁶⁸ Z téhož důvodu je však také častým terčem kritiky, a to tím spíše, že se jedná o grémium nikým nevolené, v němž si své nástupce vybírají sami jeho členové. Jak uvádí novinář Jürg-Peter Lienhard: „Kdo drží kohoutek peněz, ten má hlavní slovo. Do karet si ale pánové nahlédnout nedají. Je to zarážející, když si uvědomíme, jaké finance každoročně spravují. Vždyť se samo sebou rozumí, že to je čestná pozice!“⁶⁹ Podobná kritika pochopitelně často zaznívá ze strany účastníků Wilde Fasnacht,⁷⁰ pro něž Comité představuje zkamenělou strukturu brzdící vývoj Fasnacht. „Dohlíží na to, aby se Fasnacht hýbala co možná nejmíň. Aby zůstala stát. Jako dekorativní trpaslíci v některé švýcarské nebo německé zahradě,“ uvádí Bernhard Batschelet.⁷¹ V případě oficiálních klik je kritika pouze umírněná a je vyvážena obecně dobrou reputací Comité: kliky „sice mrmlají, vyloženě ale Fasnachts-Comité nezpochybňují“.⁷² A pochopení pro roli Comité vyjadřují dokonce i někteří „divoci“ fasnächtleri: „Dříve jsem netransparentnost kritizoval. Ale dnes ji úplně chápu. Byl by to šílený chaos, kdyby se začaly kliky dohadovat, proč ten dostal tolik a ten ne.“⁷³ Navíc zveřejněním by se „zkomplikoval celý byrokratický proces a vzhledem k tomu, že všichni se na Fasnachts-

66 Částka není oficiálně známa. Dle Wernera Kerna z kliky Basler Bebbi Basel (rozhovor v Praze, 1. 11. 2018) připadá typicky na jednoho člena kliky 110-140 CHF. Vzhledem k tomu, že počet účastníků každoročně přesahuje 10 000 (viz výše, pozn. 49), lze celkovou rozdělovanou částku odhadnout minimálně na 1,5 milionu CHF.

67 Viz „Subventionen“ [online], <<http://www.fasnachts-comite.ch/subventionen>>, [27. 2. 2018].

68 David Wohnlich, „Wenn y’s nur scho see, das Comité: Über die Hassliebe zu einer vielleicht notwendigen Institution, Ein Versuch weit von aussen“, in: Christoph Merian Stiftung (ed.), *Basler Stadtbuch 2010*, Basel: Christoph Merian Verlag 2011, 232-233: 233.

69 J.-P. Lienhard, „Mit der Fasnacht abgerechnet...“.

70 Odvoláváme se na rozhovory s účastníky Wilde Fasnacht (B. Batschelet, L. Handschin, M. Wey, W. Huber), podobný názor mají i členové kliky Basler Bebbi W. Kern a S. Künzli.

71 Bernhard Batschelet, WF – Gueti Fraue, emailová korespondence, 13. 1. 2017.

72 J.-P. Lienhard, „Mit der Fasnacht abgerechnet...“.

73 Jürg Bürgi, 70+, WF – bezejmenný *Schyssdrägzigli*, novinář, v důchodu, rozhovor v Basileji, 6. 5. 2017. Menší skupiny WF a vůbec všechny bezejmenné skupiny WF většinou samy sebe označují jako *ein Schyssdrägzigli*, „malý vozík fekálií“. Tento původně hanlivý termín má dnes humorný, sebeironický podtón.

Comité podílíme jako dobrovolníci, neměli bychom na to ani kapacitu,“ říká jeho dřívější členka Nicole Salathé.⁷⁴

Wilde Fasnacht

Skupiny Wilde Fasnacht vznikají ve valné většině případů uvnitř tradičních klik. Tvoří je lidé, kteří prošli hudebním vzděláním (výuka hry na pikoly a bubny pod vedením klik), nějakou dobu (často mnoho let) v některé klíce působili a pak se rozhodli oddělit. Jako častý důvod odchodu Werner Kern uvádí, že „jsou frustrovaní a chtějí se účastnit po svém“.⁷⁵ Rozkol v klíce se „odehraje většinou během Fasnacht“.⁷⁶ Hlavním důvodem bývá nespokojenost s organizovanými průvody, které musí pochodovat podle vytyčené trasy, často stát v zácpách, zastavovat se v určitých podnicích a podléhat organizaci Fasnachts-Comité. Tato nespokojenost s Cortège a kritika Comité je slyšet od mnohých členů klik, ale ti, kdo přejdou do Wilde Fasnacht, „se ji rozhodnou dotáhnout do důsledků“.⁷⁷ S tím jde ruku v ruce i fakt, že poté nedostanou finanční příspěvek (*Subvention*) z prodaných plaket, jenž je příspěvkem na výrobu masek na následující Fasnacht. Běžné je ale i to, že po nějaké době ve Wilde Fasnacht se lidé do stejné, či jiné kliky organizované Fasnacht vrátí.⁷⁸ Paleta takových skupin je široká a důvody jsou různé. „Divoké skupiny si užívají nestrukturovanost a možnost spontánních rozhodnutí: zahrnout, kam se jim zachce, připojit se na chvíli k jiné skupině nebo protáhnout pobyt ve vinárně o půl hodiny.“⁷⁹ Skupiny se také mezi sebou liší v míře revolty vůči pravidlům. Velká část si chce prostě užívat svobodnou Fasnacht a Gässe v ulicích a revolta spočívá pouze v neúčasti na Cortège. Mohou mít nějaké satirické téma (např. Kerzerepfli či Frauenhilfswerk 1833),⁸⁰ ale také nemusí (např. Gueti Fraue či rodinné skupiny), mohou mít laternu (např.

74 Nicole Salathé, pikolistka, herečka a televizní moderátorka, v letech 2010-2016 členka Fasnachts-Comité, rozhovor v Basileji, 10. 8. 2011.

75 Werner Kern, 60+, dřívě bubeník a tambourmajor, dnes se Fasnacht účastní v předvoji, OF – Basler Bebbi Basel, grafik a malíř lateren, telefonický rozhovor, 28. 12. 2016.

76 Marc Wey, 50+, bubeník, WF, dřívě člen kliky Kuttelbutzer, dnes ve Frauenhilfswerk 1833, právník a diplomat, rozhovor v Praze, 16. 11. 2016.

77 K. Bienz, „Absprünge...“, 132.

78 „Je potřeba zmínit, že fasnachtleri nejen kliky opouštějí, protože se jim už organizovaná Fasnacht nelíbí a účast na Cortège je nebaví, ale že jsou i tací – a je jich čím dál víc – kteří se do organizované Fasnacht opět vracejí“ (Dominik Wunderlin, OF – Rumpelclique, emailová korespondence, 16. 12. 2016).

79 P. Tokofsky, „Fasnacht in Basel...“, 107. Autor nazývá divoké skupiny „wild marchers“ či „wild masquerades“.

80 Zmiňovaným skupinám se Olga Cieslarová věnuje v disertační práci Olga Cieslarová, *Když zlost tančí – Basilejská Fasnacht a pražské Sametové posvícení*, Praha: DAMU 2018.

Kerzedrepfli), ale často ji nemají (Frauenhilfswerk 1833, Gueti Fraue, Wilhelm Tell), protože upřednostňují volnost pohybu. Vození či nošení laterny „je namáhavé, je potřeba se o laternu starat, do lokálů se nevejde, tudíž někdo ze skupiny ji musí na ulici hlídat“.⁸¹

Tyto skupiny označujeme jako „mírnou“ Wilde Fasnacht. Samy sebe většinou ani nenazývají klikou, protože nepoužívají všechny prvky satirického syžetu (včetně laterny a pamfletu), mnohdy nemají ani jméno. Mezi těmito skupinami může být „rodina pana Müllera, která se jednou rozhodne, že budou dělat Fasnacht společně“;⁸² či „několik kamarádek, co už spolu léta po večerech chodí“.⁸³ Klasickým příkladem je uskupení Frauenhilfswerk 1833, do kterého patří jeden z našich informátorů Marc Wey. Tuto skupinu tvoří okolo deseti bubeníků; těsně před Fasnacht si zvolí téma a každý si podle něj vyrobí kostým a na internetu zveřejní i krátký satirický pamflet. Nejdůležitější je pro ně ale právě volná chůze v ulicích a hravost bez účasti na Cortège.

Občas se objevují i takové skupiny, které mají revoltu vytyčenu jako explicitní téma, a ty nazýváme „radikální“ Wilde Fasnacht. Asi nejznámější je skupina Kuttlebutzer, jež vznikla na konci padesátých let a budeme se jí podrobněji věnovat níže. Byli první, kdo otevřeně kritizoval Fasnachts-Comité, a přinesli mnoho inovativních impulsů jak po výtvarné, tak hudební stránce. Radikální revolta může probíhat ve velmi jemných nuancích. V roce 2016 a 2017 chodila Olga Cieslarová se skupinou Gueti Fraue, která se skládá ze sedmi profesionálních flétnistů a flétnistek pod vedením skladatele Bernharda Batscheleta.⁸⁴ Jejich hra je jako privátní koncert v ulicích. Hrají na pikoly komplikované skladby různých žánrů a během hry také improvizují (což je u tradičních klik nemyslitelné). Nechodí v semknutém šiku, ale procházejí se, tančí, zalézají do výklenků, procházejí dvory, stále na sebe napojeni hudbou. Nejenže nemají laternu a téma, ale ani striktně nedodržují pochodovou formaci.

Některé skupiny přicházejí zvenku, tj. jejich členové neprošli výukou hry na pikoly a bubny, a jejich divokost je tedy primárně patrná v hudbě. Ve Fasnacht se objevují až v posledních letech, kdy (jak uvidíme dále)

81 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, telefonický rozhovor, 28. 12. 2016.

82 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, rozhovor v Praze, 19. 11. 2015.

83 Doris Erni, 70+, WF – Lyymsieder, učitelka v důchodu, rozhovor v Basileji, 8. 8. 2011.

84 Na skupině Gueti Fraue lze také ilustrovat proměnlivost fasnachtových skupin. Caroline Rocco (40+, pikolistka WF, manažerka fundraisingu) uvedla v rozhovoru ze 7. 12. 2017 vznik Gueti Fraue v roce 2014, Sandra Mesmer-Preiswerk (50+, pikolistka WF, fyzioterapeutka, rozhovor v Basileji, 3. 7. 2017) uvedla už rok 2013. Ve zmíněném složení se skupina účastnila Fasnacht v letech 2016 a 2017 (kdy se s nimi Olga Cieslarová účastnila Gässle), na Fasnacht 2018 již spolu chodila jen část z původních členů, ostatní se Fasnacht účastnili v jiných skupinách či se neúčastnili vůbec (B. Batschelet).

roste vliv divokých uskupení a Fasnacht celkově není tak striktní jako dříve. V rámci Fasnacht je tedy možné potkat například stočlenné jazzové uskupení Grand Wazoo, složené z profesionálních i amatérských muzikantů, kteří se setkávají až během noci na Andreasplatz. Oblečení bývají v černém. Často mají jen obleky a jednoduché masky, zřídka mají velké kaširované masky, typické pro Basilej.⁸⁵ Všude strhávají pozornost svou jínakostí, jak vizuální, tak hudební. Počátky Grand Wazoo sahají do roku 1986.⁸⁶ Jak říká trumpetista Kilian Dellers: „Můj bratr Tassilo tehdy přizval několik jazzových muzikantů, aby se na Fasnacht převlékli a hráli jazz jako takový happening. A to jsme od té doby čas od času dělali. V roce 2000 zaranžoval Tassilo asi dvanáct jazzových kousků pro tři hlasy (hlavně Hendrixe a rock). Nacvičili jsme je a hráli všechny tři noci pořád dokola, i v úterý odpoledne.“⁸⁷ K nim se přidávali další muzikanti, kteří do té doby neměli možnost se hudebního dění na Fasnacht účastnit. „Grand Wazoo jsou ale i na Wilde Fasnacht hodně kontroverzní. Ještě před pár lety by chodit nemohli, nenosí ani klasické masky.“⁸⁸ Reakce Basilejců jsou dnes již mírné. „Pravidelně vidíme lidi, co si tukají na čelo, když procházíme kolem nich. Ale většinou jsou lidé přátelští.“⁸⁹

Uskupení Gran Wazoo v podstatě vzniklo z jednorázových happeningů. Improvizační a interaktivní performance, s nimiž je možné se občas v ulicích setkat, tvoří důležitou součást Wilde Fasnacht. Často se konají během úterního odpoledne, které je programově velmi uvolněné. Někdy mají tyto performance zjevnou satirickou notu, jindy jsou prostě hrou ve veřejném prostoru. Dva příklady popisuje Michael Luisier:

Pamatuji si rok, kdy Fasnacht byla krátce po Vánocích. Viděl jsem chlapíka, co přišel s motorovou pilou a vánočním stromečkem a pomalu ho na náměstí rozřezával. Dělalo to strašný rámus. Všichni ztichli a dívali se. A pak konec. Prostě taková bláznivá věc. Nebo v roce 1991 vypukla ve Švýcarsku velká aféra: vyšlo najevo, že stát nechal tajně sledovat přes dvě stě tisíc lidí. Jako reakce se na Fasnacht objevil chlapík v šedém kostýmu úředníka a na obličejí měl masku prdele. Pořád si psal poznámky. Psal, pak zašel do telefonní budky a někam volal. Vyšel ven a zase si zapisoval. Okolo procházela bubenická skupina, tři vepředu, tři a tři uprostřed a dva vzadu. A on si stoupl mezi ty dva vzadu a pořád si zapisoval do notýsku poznámky. Ty bubeníky

85 Více o vývoji a funkci basilejské masky v Olga V. Cieslarová, „Distance masky, aneb kolektivní satirická maska v Basilejské Fasnacht“, in: Petr Zvěřina (ed.), *Teritoria umění 2015: Vědecká konference doktorandů pražských uměleckých škol*, Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění 2015, 156-176; D. Wunderlin, „Gesichtslarven in der Basler Fasnacht...“.

86 Tehdy si ještě říkali „*S Uffangbeggi fir gstrandeti Jázzer*“ („Jímka pro uvizlé džezmemy“).

87 Kilian Dellers, 60+, trumpetista a jeden ze zakladatelů Grand Wazoo (WF), profesionální hudebník, emailová korespondence, 30. 5. 2017.

88 Marc Wey, WF – Frauenhilfswerk 1833, rozhovor přes Skype, 5. 12. 2016.

89 Kilian Dellers, WF – Grand Wazoo, emailová korespondence, 11. 5. 2017.

to totálně rozhodilo, že nemohli hrát. Museli zastavit, sundat si larvy a dívat se, co píše. Opravdové pouliční divadlo, lepší obraz pro onu aféru by člověk nevymyslel. Je tu někdo, kdo prostě pořád zapisuje všechno, co děláš.⁹⁰

Těžiště Wilde Fasnacht je ale v nocích. Jak píše novinář a pištec Jürg Bürgi: „Při Gässle jsi sám pro sebe, i když táhnete ulicemi v houfu bubeníků a pištců. Při Gässle jsi schovaný ve své larvě, ve svém nitru, krytý před větrem a nečasem, před pohledy druhých ... Při Gässle najednou chápeš význam přání: Užij si to! (*Vyl Vergniege!*) Při Gässle se díváš až do sedmého nebe. A to i když lije jako z konve.“⁹¹ Volnost v pohybu, možnost určovat, jak dlouho a kam se půjde, a též možnost procházet v hudbě malými uličkami, jež jsou typické pro historické centrum Basileje, jsou tím, co přitahuje zmíněné skupiny. Nic z toho není totiž ve velké klíce možné. „Právě v malých uličkách je zvuk nejkrásnější. Nese se nahoru, rezonuje mezi stěnami domů. Ale velké kliky tudy neprojdou.“⁹² Tak jako si menší skupina může užívat volnosti chůze v malých uličkách, může též snadněji zkoušet různé inovace. Nejvíce je to patrné na kreativité kostýmů a nových hudebních motivech a rytmech.

Kuttlebutzer

Divokou Fasnacht vytváří velké množství skupin i jednotlivců. Pro potřeby této studie představíme nejznámější anarchickou kliku Kuttlebutzer („Čističi vnitřností“), jejíž jméno je ve většině rozhovorů s Basilejci zpravidla to první, co se každému při zmínce o Wilde Fasnacht vybaví. Založili ji pišci a bubeníci z různých klik během Fasnacht již v roce 1956, a proto na ní budeme moci nejen ukázat dobu, kterou divoká Fasnacht může mít, ale také z odstupu šedesáti let vyhodnotit vlivy, jež měly buřičské zásahy této divoké kliky na Fasnacht organizovanou.

„Kuttlebutzer se rozhodli pro anarchickou Fasnacht, chtěli především svobodu, protože svoboda podporuje fantazii. Budeme dělat Fasnacht sami pro sebe, ne pro Comité. To byla hlavní myšlenka.“⁹³ Důvody byly podobné jako u jiných skupin: „Rozhodli jsme se opustit naše kliky, protože už jsme lezli po zdi z celého toho provozu, z hloupých témat, z kostýmů z fil-

90 Michael Luisier, WF – různá uskupení, rozhovor v Basileji, 10. 9. 2016.

91 Jürg Bürgi, 70+, WF – bezejmenný *Schyssdräggligli*, novinář, v důchodu, citováno z Jürg Bürgi, „Gässle! Variationen zum Thema Gässle, wills fir jede e bitz ebbis anders isch“, *National-Zeitung (Basel)*, 6. 3. 1974, 12.

92 Bernhard Batschelet, WF – Gueti Fraue, rozhovor v Basileji, 1. 10. 2015.

93 Ferdi Afflerbach, „Die Geburtsstunde der Kuttlebutzer als Clique“, in: Robert Hiltbrand (ed.), *Kuttlebutzer Basel 1957-1999*, Basel: Fasnachtsgesellschaft zum Saich – Karl May’s Erben 2003, bez uvedení stran.

cu, z nekonečně dlouhého průvodu a celé té předepsané trasy.⁹⁴ V této klíče působilo velké množství umělců a to dávalo originální a inovativní charakter veškerému jejich angažmá. Vedle svetoznámého malíře a sochaře Jeana Tinguelyho patřili mezi Kuttlebutzer další basilejští výtvarníci a grafici jako Christoph Gloor, Ferdi Afflerbach či Hanspeter Hort. Byli také prvními, kdo otevřeně vystoupili proti Comité a neúčastnili se Cortège. V roce 1963 nechali mezi domy (nad ulicí, kterou prochází trasa Cortège) natáhnout transparent s nápisem: „Kuttlebutzer zdraví stojící kliky.“ Zatímco v ulici stály kliky v zácpě, chodili Kuttlebutzer, kudy se jim zachtělo. Právě svoboda v pohybu městem v době Cortège byla první formou revolty.

Mottem tehdejšího syžetu bylo „Kuttlebutzer dneška ukazují Fasnacht zítřka (*Kuttlebutzer von heute zeigen die Fasnacht von morgen*)“. Poukázali tak na potřebu živého vývoje svátku, který reaguje na aktuální potřeby a možnosti doby. Kuttlebutzer se účastnili Fasnacht mezi lety 1957 a 1999, kdy se dobrovolně rozpustili, nicméně mnoho z jejich témat a zpracování zůstává dodnes v obecném povědomí. „Kuttelbutzer porušovali všechna fasnachtová pravidla, zkoušeli inovace,“ říká Bernhard (Beery) Batschelet, jenž byl po mnoho let členem Kuttlebutzer a je autorem výtvarné stránky několika ročníků.⁹⁵ Po válce a pak hlavně během šedesátých a sedmdesátých let zaznamenala Fasnacht obrovský boom, účastnilo se jí více a více lidí. Pomalu se také ztrácel maloměstský charakter svátku, pro nějž bylo typické, že se všichni účastníci navzájem znali.⁹⁶

Fasnachtová struktura, již lety prověřená jako tradiční, se mnohdy vzdalaovala kreativnímu duchu. Například stále více klik si nechávalo masky a kostýmy vyrábět na zakázku. Kuttlebutzer se rozhodl připravovat Fasnacht tak, jak se to dělalo původně: každý si vyráběl kostým sám, většinou z recyklovaného materiálu namísto drahých kupovaných látek. Bubeník Patrick Haenggi vzpomíná:

Jednou Jean Tinguely skoupil staré kartáče z myček aut. Řekl nám – teď na Fasnacht budeme představovat švýcarskou mentalitu. Každý pak dostal domů poštou balík s obrovskými kusy těch červených kartáčů z myček. A z toho jsme šili kostýmy ... Každý si vždy vyráběl vlastní larvu a kostým. Scházeli jsme se několik sobot před Fasnacht a pracovali jsme společně. Tak to bylo každý rok.⁹⁷

94 Hans Peter Hort, „Als die Kuttlebutzer laufen lernten“, in: kolektiv autorů Kuttlebutzer, *Sodeli – D’Kuttlebutzer*, Basel: Fasnachtsgesellschaft zum Saich – Karl May’s Erben 2003, bez uvedení stran.

95 Bernard Batschelet, WF – Gueti Fraue, rozhovor v Basileji, 10. 9. 2016.

96 Eugen A. Meier – Robert B. Christ, *Fasnacht in Basel*, Basel: Pharos-Verlag 1968, 107.

97 Patrick Haenggi, 50+, bubeník WF – Frauenhilfswerk 1833, anesteziolog, rozhovor v Basileji, 8. 5. 2017.

Většina klik si i dnes nejdříve zvolí aktuální téma a poté promýšlí, jak ho ztvárnit vizuálně. U Kuttlebutzer to bylo často naopak. „Jean Tinguely nám udělal skicy, návrhy, jak má každá maska vypadat. A pak bylo na každém z nás, co s tím provede. A naše manželky nám k tomu šily kostýmy, což je zas takové velmi konvenční. Setkání v pondělí na Fasnacht, když jsme vyráželi, bylo vždy velkým překvapením, jak to kdo nakonec zrealizoval.“⁹⁸ Co se výroby kostýmů týče, přestali používat filc. „Do konce šedesátých let se kostýmy šily prakticky jen z filcu. Byl levný a v mnoha barvách. Dnes musíš dlouho hledat, než nějaký filcový kostým najdeš.“⁹⁹ Jednou z nuancí obměny pravidel u Kuttlebutzer byl právě konec s filcem a užití úplně jiných, často recyklovaných materiálů. „Jednou jedinkrát ovlivnilo mé zaměstnání obchodníka s obuví i náš syžet. Všichni jsme vyráběli larvy z krabic od bot.“¹⁰⁰ Jindy ze starých závěsů či použitých plechovek. Další nuancí bylo užití stejnobarevných kostýmů. Celá klika v černém (1974), to byla sama o sobě provokace. Kostýmy na Fasnacht musely být barevné a veselé. Jedním z typických rysů fasnachtových kostýmů byla kolektivnost. Platí to pro většinu klik i dnes. Pištcí mají stejný kostým, stejně jako bubeníci nebo předvoj, případně je kostým jednotný pro celou kliku. „Jediné, co v takovém případě odlišuje tvůj kostým od kostýmu kolegy, je konfekční velikost.“¹⁰¹ Množství stejných masek umocňuje vyznění tématu, umenšuje ale individuální fantazii a kreativitu, která byla klíčová pro Kuttlebutzer. Každý kostým byl v jejich syžetech originálem a výsledkem autorské tvorby toho, jenž kostým během Fasnacht nosil.

Další inovativní impuls vzešel z hudby. Mezi Kuttlebutzer byli, kromě výtvarníků, též skvělí hudebníci, a to jak pištcí a bubeníci, tak skladatelé. Pochody „Whisky Soda“ či „Gin Tonic“ napsal pro Kuttlebutzer Lukas (Cheese) Burckhardt již v roce 1958 a dnes je hraje i většina klik organizované Fasnacht. Poprvé se v nich objevily jazzové a swingové rytmy a oproti tradičním fasnachtovým pochodům jsou vzdálené vojenské hudbě. Další hudebně náročné a inovativní pochody složil v osmdesátých a devadesátých letech pro Kuttlebutzer Bernhard (Beery) Batschelet. Občas je hrají též jiné kliky, ale šíří se hlavně v menších uskupeních Wilde Fasnacht. Jeho technicky i hudebně náročné kompozice přinášejí do basilejských ulic nové harmonie, rytmy a frázování. Batschelet začal také v pochodech užívat třídobý rytmus. „Proměnění se chůze, třídobý rytmus

98 Werner Huber, 70+, WF – od založení člen Kuttlebutzer, majitel obuvnické firmy, rozhovor v Basileji, 7. 5. 2017.

99 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, telefonický rozhovor, 28. 12. 2016.

100 Werner Huber, WF – Kuttlebutzer, rozhovor v Basileji, 7. 5. 2017.

101 K. Bienz, „Absprünge...“, 133.

vede k tanci, nelze do něj jen maširovat jako u všech ostatních osmidobých. Změníš frázování a změní se chůze, nemusíš nic vysvětlovat.“¹⁰²

Hra Kuttelbutzer s pravidly Fasnacht se projevila také ve volbě témat. „Snažili se satiru mířit na *Zeitgeist* – ducha doby. Nejen lokální témata, ale reflektovat společnost jako celek.“¹⁰³ V roce 1984 například tematizovali plánovanou výstavbu atomové elektrárny Kaisergaust. Proti ní se konaly masivní protesty, které vedly až k jedenáctidennímu obsazení pozemku. „Obsazení pozemku bylo nelegální. Pořád bylo ve hře, jestli přijede policie a násilně zasáhne.“¹⁰⁴ Kuttelbutzer zareagovali syžetem „Atompolizei“: členové kliky měli černobílé masky, které šly proti tradici barevných kostýmů, na larvách měli různé formy rohů, někteří měli plynové masky. „Syžetem Atompolizei poukazovali na nebezpečí dnešního (obzvláště atomového a chemického) velkopřemyslu.“¹⁰⁵ Ducha doby tak vystihli přesně. Jen o dva roky později (1986) přišla katastrofa v Černobyli. Ve stejném roce nedaleko Basileje požár Schweizerhalle (chemický průmysl) způsobil únik obrovského množství chemikálií do Rýna, vymření života v řece a na několik let její znečištění. „Následující Fasnacht byla černá. Většina klik měla černé kostýmy. Byl to tanec smrti na Fasnacht.“¹⁰⁶

Jádrem kritiky Kuttelbutzer bylo ale Fasnachts-Comité. „Fasnacht je neutuchajícím zřídlem možností. Měla by se vyvíjet. Ne, že se má přizpůsobovat Comité, ale Fasnachts-Comité by se mělo laskavě přizpůsobit jí!“¹⁰⁷ Nejslavnější fasnachtová účast Kuttelbutzer byla v roce 1974, zavedla se pro ni přezdívka „Velký výbuch“ (*Der grosse Bums*). Bylo to poprvé, co se účastnil Jean Tinguely, již tehdy známý umělec a autor obrovských pohyblivých konstrukcí (jsou k vidění například v Muzeu Tinguely v Basileji). Kuttelbutzer se tehdy rozhodli pohřbít Fasnachts-Comité. Celý happening začali oficiálním přihlášením se do Cortège; sám tento akt již vyvolal velký ohlas. „Proč se teď přihlásili, nevíme. A je to fajn. Můžeme tak garantovat, že budou mít s velkou pravděpodobností alespoň larvu na hlavě, což je jinak u Kuttelbutzer nejisté. A je myslitelné, že jim přidělíme i subvence,“ liboval si Petr Lotz, jeden z členů Comité.¹⁰⁸

102 Bernhard Batschelet, WF – Gueti Fraue, rozhovor v Basileji, 9. 9. 2015.

103 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, telefonický rozhovor, 28. 12. 2016.

104 Marc Wey, WF – Frauenhilfswerk 1833, rozhovor v Basileji, 24. 6. 2017.

105 Rolf M. Vogt, *Fasnacht, Masken, Rollenspiele: Das andere Buch zur Kultur der Fasnacht*, Basel: Aha Fliegeverlag 2003, 47.

106 Jürg Bürgi, WF – bezejmenný *Schyssdräggzigli*, rozhovor v Basileji, 6. 5. 2017.

107 Citace z pamfletu (tzv. *Zeedel* - satirický text, který každá klika rozdává během Fasnacht) kliky Kuttelbutzer z roku 1974, přežato z R. Hiltbrand (ed.), *Kuttelbutzer Basel...*, bez uvedení stran.

108 Peter Lotz v rozhovoru pro Radio Basilisk, 2. 3. 1974, citováno dle R. Hiltbrand (ed.), *Kuttelbutzer Basel...*, bez uvedení stran.

Kolem dvaceti členů Kuttlebutzer šlo v průvodu v černých smutečních oblecích. To bylo samo o sobě provokací – byli oblečeni stejně jako členové Comité, a navíc jedním z tehdejších pravidel Fasnacht byly kostýmy barevné. Na tvářích měli jen bílé plastické masky, a nad černými klobouky měli černé deštníky. Když se přiblížili ke stanovišti Fasnachts-Comité na náměstí před radnicí (Marktplatz), nechal Jean Tinguely (v plynové masce) explodovat laternu, ze které se vyvalil černý kouř, petardy, papíry a peří.

To byl obrovský skandál. Kouř byl úplně všude. Všechny ostatní kliky byly kouřem začouzeny, kouř se dostal i pod masky, všichni kašlali. Byla to naprostá blasfemie. Něco takového na Fasnacht! Nic horšího snad ani nemohli udělat. Mně tehdy bylo dvanáct, ale i tak si pamatuji, jak se neslo Basilejí, že na Marktplatzu byl výbuch.¹⁰⁹

Členové Kuttlebutzer rozdávali pohřební parte: „V souvislosti s dnešním výbuchem vám sdělujeme, že Fasnachts-Comité dnes definitivně naposledy stálo na Marktplatzu.“¹¹⁰ Z druhé strany parte byl manifest vyzývající ostatní fasnächtlery, že náměstí je vyčištěno, od teď již netřeba trpělivě snášet příkoří ze strany Comité a všichni opět mohou během Fasnacht svobodně procházet městem.

Fasnachtový happening měl dokonce dohru před soudem za porušování bezpečnostních pravidel. Soudní jednání bylo ale jen pokračováním happeningu (kliku zastupovala v té době jediná žena-členka, rázná herečka Erika Gyger, zvaná *Bötschli*, jež s gusem argumentovala soudcům v talárech) a žaloba byla vzápětí stažena. Kritika ze strany tradičních fasnächtlerů a Fasnachts-Comité se šířila též rázně. „Měli by se stydět. Vtáhnout Fasnacht do takové špíny.“¹¹¹ Jiný dopisovatel připouští, že kritizovat je možné, ale „to, co si dovolili Kuttlebutzer, nemá s Fasnacht nic společného.“¹¹²

Od skupin Wilde Fasnacht a také některých klik byly reakce pozitivní. „Klika, která během výbuchu procházela kolem nás, to dostala naplno. Jejich tambourmajor [vedoucí bubeník] dokonce z toho kouře zvracel zevnitř do masky. Poslali jsme mu pak bednu vína. Byl ale skvělý, přišel k nám na oběd a ocenil, co jsme udělali.“¹¹³ A pochvalné hlasy zní dodnes: „Nikdo jiný nedotáhl kritiku do takových důsledků, obzvlášť v té době,

109 Patrick Haenggi, WF – Frauenhilfswerk 1833, rozhovor v Basileji, 27. 9. 2016.

110 R. Hiltbrand (ed.), *Kuttlebutzer Basel...*, záznamy z roku 1974, bez uvedení stran.

111 Ruesser (pseudonym, jméno autora neznáme), „Ihr Name ist Schall und Rauch“, *National Zeitung*, 10. 3. 1974, 21.

112 Emil Bebbene, komentář v *National Zeitung*, 10. 3. 1974, 21.

113 Werner Huber, WF – Kuttlebutzer, rozhovor v Basileji, 7. 5. 2017.

kdy Fasnacht byla striktnější než dnes,“ dodává Werner Kern z kliky Basler Bebbi.¹¹⁴

Následující rok vydali Kuttlebutzer dokonce knížku s podrobnou kritikou Fasnachts-Comité. „Loni jsme vás vyhodili do vzduchu, ale nyní vám dáváme ještě jednu šanci.“¹¹⁵ V úvodu ale doporučují, aby nikdo tuto knížku nenechal jen tak ležet na stole. Protože se pak může stát, že „by mohla přijít do rukou dětem a ty by se za deset let mohly ptát, proč se pořád nic nezměnilo“. Mimo jiné v ní vyzývají Comité, aby upustilo od autokracie a vyšlo vstříc „fasnachtové demokracii“.¹¹⁶ O účast v oficiálním průvodu se od té doby už Kuttlebutzer nikdy neucházeli a dál pokračovali v hravých, satirických a výtvarně i hudebně originálních syžetech, stejně jako ve své „legendární rebelii vůči Fasnachts-Comité“.¹¹⁷

V roce 1999 se klika rozpustila, pod vedením Wenera Hubera a Roberta Hiltbranda vydala obsáhlou sbírku fotografií, pamfletů a novinových článků pod jménem *Kuttlebutzer Basel 1957-1999*, kterou lze dnes jen výjimečně zakoupit v antikvariátech. Že se naplňuje heslo „Kuttlebutzer dneška ukazují Fasnacht zítřka“, jež bylo mottem jejich výjevu na Fasnacht 1963, potvrzuje i historik Dominik Wunderlin: „Kuttlebutzer přispěli k nasměrování Fasnacht.“¹¹⁸ Jejich překračování pravidel a hra s pravidly inspirovaly mnohé další a dnes je Fasnacht jistě méně striktní, než byla dříve. „Jejich drzé a anarchistické akce, jejich hudební serióznost a kreativní síla jejich výjevů ovlivnila silně mou generaci. Dramaturgové a umělci jak velkých, tak menších klik se, ač často nevědomě, jimi inspiroují. Jsem přesvědčený, že Kuttlebutzer mají vliv i dnes,“ říká novinář a aktivní fasnächtler Jürg Bürgi.¹¹⁹ Podobně významnou roli Kuttlebutzer přispívá také Benedikt Wyss, kurátor jedné ze soudobých výstav o Fasnacht: „Jsou pro vývoj svobodné a divoké Fasnacht zcela zásadní. Účastníci se Fasnacht mimo mainstream a organizovaný průvod, a tím přispěli k jejímu oduniforování, k tomu, aby se všichni na zpracování tématu podíleli. A aby vyrazili mimo hlavní cesty do malých uliček (*Gässeln*). Pro mě jsou vyjádřením toho, jakou Fasnacht bych si přál.“¹²⁰ Podle Felixe Rudolfa von Rohra, bývalého dlouholetého představeného Fasnachts-Comité, byli ale

114 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, telefonický rozhovor, 28. 12. 2016.

115 Kolektiv autorů Kuttlebutzer (ed.), *Aufgabebüchlein für das Comité*, Basel: soukromé vydání kliky Kuttlebutzer 1975, 3.

116 *Ibid.*, 13.

117 Doprovodný text výstavy „Sodeli, d’Kuttlebutzer“ [online], Museum Tinguely, Basilej, 2013, <<https://www.tinguely.ch/de/ausstellungen/ausstellungen/2013/Kuttlebutzer.html>>, [27. 2. 2018].

118 Dominik Wunderlin, OF – Rumpelclique, emailová korespondence, 16. 12. 2016.

119 Jürg Bürgi, WF – bezejmenný *Schyssdräggezligli*, emailová korespondence, 12. 5. 2017.

120 Benedikt Wyss (kurátor výstavy „Feldexperimente: Basler Fasnacht“, Markthalle 2017) v rozhovoru s Michaellem Luisierem: Michael Luisier, „Die Basler Fasnacht und

Kuttlebutzer „jen skupinka mezi dalšími. Měli mnohem menší vliv, než si sami mysleli“.¹²¹

Vliv divoké Fasnacht na Fasnacht organizovanou

Divocí fasnächtleři často zdůrazňují kreativní aspekt Wilde Fasnacht a jeho vliv na Fasnacht organizovanou. „Všechny důležité elementy přicházejí do struktury z venku, z Wilde Fasnacht,“ říká například Bernhard Batschelet.¹²² Jakkoli je jeho tvrzení nejspíš příliš vyhocené, v řadě případů odpovídá skutečnosti, jak se nyní pokusíme předvést.

Dobrym historickým příkladem je účast Guggemuusig, tedy dechových orchestrů. Původně tato uskupení vznikala jako revolta k tradiční hudbě klik na pikoly a bubny a vždy k nim patřilo, že hrají více či méně falešně. Během druhé poloviny 20. století se zvýšil počet těchto uskupení, ta se profesionalizovala a dnes hrají často na vysoké úrovni. Postupně se stala součástí organizované Fasnacht. Jejich revolta spočívá snad jen v tom, že hrají hlučně (čímž narušují hru klik), je jich hodně (takže blokují poklidný průchod ulicemi) a mají expresivní, veliké, rozšklebené masky, jež jen výjimečně slouží nějakému satirickému tématu. Kliky a skupiny hrající na pikoly a bubny nemají často jejich hudbu rády, považují dechové orchestry za něco podřadného, obhroublého a primitivního.¹²³

Jak již bylo uvedeno, skupiny Wilde Fasnacht se neúčastní odpoledního průvodu Cortège, který pořádá Fasnachts-Comité. Vzhledem k tomu, že Guggemuusig se dnes již Cortège účastní a poctivě se registrují, můžeme je pokládat za ukázkou původně antistrukturálního proudu, který se v průběhu let institucionalizoval a plně začlenil do organizované Fasnacht, v jejímž rámci si dechové orchestry dokonce ustavily další organizovaný průvod během úterního podvečera. Se začleněním do oficiální struktury Fasnacht však takřka úplně vymizel někdejší rebelský ráz a hudba dechových orchestrů je dnes z hlediska návštěvníka Fasnacht naopak tou nejlíbivější a nejsnáze uchopitelnou hudební složkou svátku, neboť se často jedná o známé šlágry a taneční melodie. Beat von Wartburg v eseji z roku 2011 o proměnách Fasnacht připomíná, že ještě v padesátých letech skupi-

die Kunst: Schwestern im Geiste?“ [online], Radio SRF, <<https://www.srf.ch/sendungen/kontext/das-paradigma-der-gegenwart-die-satire>>, 7. 4. 2017 [27. 10. 2018].

121 Felix Rudolf von Rohr, OF – Opti-Mischte, dříve představený Fasnachts-Comité, v důchodu, telefonický rozhovor, 5. 1. 2017.

122 Bernhard Batschelet, WF – Gueti Fraue, rozhovor v Basileji, 28. 9. 2016.

123 Např. rozhovor s Bernhardem Batscheletem v Basileji 9. 9. 2015, v němž Batschelet mluví o „mentalitě dechovek“: jsou „hluční, hrubí, není to inteligentní satira“. Či Mark Wey (rozhovor v Basileji, 25. 2. 2018): „Guggemuusik, to je opak čehokoli sofistického. Ale je třeba přiznat, že některé opravdu dobré Gugge jako Schotten či Negro Rhygass mají i mezi klikami odjakživa dobrou pověst.“

ny Guggemuusik hrály falešně, na pomalované trubky z rour od kamen, zahradní hadice a především „si dělaly legraci z tradičních dechovek, jež se berou příliš vážně. Dnešním Guggemuusik ... už jde jen o čistě hudební energii.“¹²⁴ Jako nová revolta proti nim dnes stojí noční jazzové improvizace skupin, jakými jsou výše zmiňovaní Grand Wazoo či elegantní hudba Gueti Fraue.

Jiný příklad vlivu Wilde Fasnacht v hudební oblasti uvádí Bernhard Batschelet. „Důležitý nový impuls přišel od divokých uskupení v sedmdesátých a osmdesátých letech. Tehdy začali někteří pikolisté improvizovat přímo na ulici a přidávali ke známým pochodům ještě vyšší a také hluboké melodie.“¹²⁵ Nejdříve sklízeli výsměch, brzy se ale „obzvláště spodní hlasy dostaly do repertoáru“ a začaly se s úspěchem vydávat.¹²⁶ Batschelet také obohatil fasnachtovou scénu novým hudebním nástrojem, basovou pikolou, jež právě umožňuje hrát spodní hlasy a kterou je možné dnes slyšet v rozličných uskupeních.¹²⁷

Vedle inovativních impulzů v hudbě je asi nejdůležitějším vliv Wilde Fasnacht na rozšíření Gässle, tedy chůze maskovaných šiků ulicemi během dní a nocí. Dříve znamenalo Gässle chůzi po skončení Cortège, dnes probíhá již paralelně s Cortège (tedy během dne) a pokračuje celé noci až do ranních hodin. Volná chůze v maskách i v jinou dobu, než je organizovaný průvod, probíhala od začátku, ostatně organizovaný průvod se z chůze skupin městem původně ustavil. „Gässle bylo vždy, tato intimní stránka [Fasnacht] byla již před sto lety, stejně jako dnes.“¹²⁸ Ovšem dnes se praktikuje v nesrovnatelně větší míře. To potvrzuje i postupné posouvání noční hodiny, do které je povolena hra na pikoly a bubny v ulicích.¹²⁹ V roce 1938 se policejní hodina posunula z desáté večerní na půlnoc,¹³⁰ v roce 1965 se protáhla do jedné ranní, od roku 1975 bylo povoleno chodit v pondělí do čtyř do rána (resp. z pondělní noci do úterní čtvrté ranní). V úterý směla noční chůze končit o druhé ranní, od roku 1976 ji protáhli do půl

124 Beat von Wartburg, „Kreativ, tabulos, schrill: Die Fasnacht von morgen wird nicht der Carneval vo gestern sein – Ein Essay“, in: kolektiv autorů Fasnachts-Comité, *Basler Fasnacht – vorwärts, marsch! Lääse – loose – luege!*, Basel: Christoph Merian Verlag 2009, 162-171: 164.

125 B. Batschelet, „Trommeln un Pfeiffen in Basel...“, 66.

126 *Ibid.*

127 *Ibid.*, vyobrazení na s. 70.

128 Felix Rudolf von Rohr, OF – Opti-Mischte, telefonický rozhovor, 3. 1. 2017.

129 Následující údaje pocházejí z jednotlivých ročníků *Kantonsblatt*, novin, které již od roku 1798 dvakrát do týdne vydává kanton Basel Stadt. Oznamují se v nich všechny nadcházející události, právní výnosy, shrnutí městských jednání apod. Veškerá vydání jsou k dispozici ve Stadtarchiv Basel.

130 Posun se týkal vždy jen pondělní a úterní noci. Začátek Fasnacht v pondělí ve čtyři hodiny ráno byl vždy tolerován, stejně jako konec ve čtvrtek v tutéž ranní hodinu. Středeční noc tedy byla tolerována až do ranní čtvrté hodiny.

třetí. Tato nařízení zůstala v platnosti až do roku 1997, kdy už policejní vyhláška uvádí povolení na celých 72 hodin, tedy od čtyř hodin v pondělí ráno do čtyř hodin ve čtvrtek ráno. Právě šedesátá a sedmdesátá léta jsou dobou, kdy se rozšiřuje počet divokých skupin a záliba v chůzi nočními ulicemi. Mělo to i praktickou souvislost, neboť blahobyt Basilejců se zvyšoval a více lidí si mohlo dovolit brát si na Fasnacht dovolenou (původně se sice omezeně, ale přece jen do práce chodilo). Posuny policejní hodiny odráží potřeby a přání obyvatel Basileje a tlak z jejich strany.

Policejní hodiny však také vytvářely příležitost pro revoltu. Tradiční kliky měly tendenci opravdu s policejní hodinou končit, díky čemuž „zůstaly divoké skupiny v ulicích samy“¹³¹ a jejich členové mnohdy policii provokovali. „Hráli jsme s nimi hru na lovce (*Jäuglis*). Když už se hrát nesmělo, pokračovali jsme dál. A když nás začala pronásledovat policejní auta, ztratili jsme se do malých uliček. To bylo zábavné. V tom je to dnes trochu nuda,“ dodává Bernhard Batschelet. Tato hra s policií ho inspirovala v roce 1987 ke složení nového pochodu, který je i dnes velmi oblíbený. Jmenuje se „Sběrač lumpů“ (*Lumpesammler*). Označovalo se tak policejní auto, které projíždělo, nabíralo a odváželo na stanici rušitele nočního klidu:

Můžeš nabrat dva, tři lidi. Ale když nás bylo padesát, byli policajti bezmocní. Byli jsme proto domluvení s dalšími divokými skupinami, že se po policejní hodině spojíme. A procházeli jsme Basilejí a přidávali se k nám další a další, až z toho byl velký průvod. Můj hudební pochod se proto skládá z různých jazzových melodií a skladeb vážné hudby, které se postupně přidávají a vytvářejí společnou linii.¹³²

Jak bylo zmíněno, ve fasnachtových uskupeních se prolínají všechny společenské vrstvy. V Kuttelbutzer bylo vedle umělců i mnoho významných občanů, například Lukas (Cheese) Burckhardt, který byl jednak skladatelem, ale dlouho také zastával funkci policejního ředitele. „Vyráželi jsme o půl druhé, tedy po policejní hodině a pokračovali přes Freie Strasse nahoru. Vždycky přišel nějaký četník. Lukas na chvíli nadzvedl masku, poklepal mu na rameno a pokračovali jsme dál.“¹³³ Dnes Gässle naplňuje celé noci, mnohé skupiny chodí až do rána. Skutečnost, že Gässle je dnes tak podstatnou součástí Fasnacht, vychází podle našeho názoru právě z vlivu Wilde Fasnacht, jež tuto intimní, neprezentativní rovinu upřednostňuje.

Vliv Wilde Fasnacht se však nemusí projevat jen v zavádění zcela nových prvků. Na základní rovině spočívá spíše v drobných inovacích, jež

131 Bernhard Batschelet, WF – Gueti Fraue, rozhovor v Basileji, 9. 9. 2015.

132 *Ibid.*

133 Werner Huber, WF – člen Kuttelbutzer, rozhovor v Basileji, 8. 5. 2017.

tradiční formu umožňují naplňovat s větší kreativitou. Příkladem může být již zmiňovaná klika Basler Bebbi Basel. Ta každoročně klade velký důraz na originální a kousavý syžet, intelektuálně i výtvarně propracovaný. Bývají proto označování (nebo sami sebe označují ve svém periodiku *Böbberli*) jako následovníci Kuttlebutzer. „Podobně jako Kuttlebutzer se snažíme vystihnout *Zeitgeist*, ducha doby, ukázat konflikty společnosti, a to nejen lokální, basilejské. Snažíme se to dělat provokativně. Ale my jsme velká klika, oni byli skupinou složenou z umělců, to je podstatný rozdíl.“¹³⁴ Oproti Kuttlebutzer zůstávají Basler Bebbi v rámci organizované Fasnacht. Chodí předepsanou trasou a netroufnou si vzdát se subvencí.¹³⁵

Werner Kern, dlouholetý tambourmajor a malíř lateren této kliky vyprávěl, že ho Kuttlebutzer velmi inspirovali. „Považuji jejich účast na Fasnacht za fantastickou. Neřekl bych, že jsem od nich něco okopíroval, spíše mě jejich inovace motivovaly k tomu, udělat syžety jinak, dodaly mi odvalu zkusit zakomponovat do naší velké kliky principy, které praktikovali oni.“¹³⁶ V roce 2002 byl Werner Kern autorem syžetu „El Carton“. Všichni (sto) členové BBB si vyráběli kostýmy sami, a to z kartonů. Každý si vytvořil pestrou a originální kartonovou věž, jež reagovala na stavbu kartonové věže na světové výstavě v Sienně, která měla prezentovat švýcarskou schopnost recyklovat materiál. Celý výjev byl ohromně působivý a dodnes je považován za jeden z jejich nejlepších. „Jeden člen Kuttlebutzer nás tehdy nafotil, fotografie nám poslal a napsal nám komentář. Jeho ocenění mě velmi potěšilo,“ dodává Werner Kern.¹³⁷ Vlastní výroba masek, použití recyklovaných materiálů a individuální masky oproti kolektivní stejnosti jsou prvky praxe Kuttlebutzer, kterými se členové Basler Bebbi inspirovali.

Skupiny Wilde Fasnacht obecně působí proti tendencím ke „konvencionalizaci“ Fasnacht ve smyslu ztráty vazby na osobní rovinu účastníků.¹³⁸ Paradoxním problémem bohatých Basilejců totiž může být „přílišná profesionalizace příprav: výroba larev, kostýmů a lateren, které si lidé sami nevytvářejí, ale nechávají dělat na zakázku.“¹³⁹ Kostýmy mnohdy vyrábě-

134 Stefan Künzli, 40+, pikolista OF – Basler Bebbi Basel, manažer komunikace, rozhovor v Basileji, 18. 2. 2016.

135 Výjimkou byl rok 2010, tehdy se syžetem „Illuminati – De libertate non est disputandum“ chodili plánovitě mimo předepsanou trasu a subvence nedostali. Následující rok se do předepsané trasy vrátili.

136 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, telefonický rozhovor, 26. 12. 2016.

137 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, telefonický rozhovor, 16. 12. 2016.

138 V tomto smyslu užívá pojem „konvencionalizace symbolů“ Gananath Obeyesekere, *Medusa's Hair: An Essay on Personal Symbols and Religious Experience*, Chicago: University of Chicago Press 1981, 50-51.

139 Marc Wey, WF – Frauenhilfswerk 1833, telefonický rozhovor, 15. 5. 2018.

jí ateliéry a členové kliky dostanou vše týden před Fasnacht hotové – tzv. *Fasnacht im Sack* nebo *Fasnacht in dr Gugge* (plastiková taška, ve které si člověk vyzvedne hotový kostým). Takovýto přístup může mít negativní efekt na celkový syžet. Příznačně postihuje problém Werner Kern: „Naší *Alti Garde* z Basler Bebbi odkázal před smrtí jeden její člen milion a půl franků. Úplně je to zničilo. Mohou si koupit všechno, vyhazují peníze oknem, nakupují si nejdražší kostýmy, ale nemá to myšlenku. Dva roky jsem s nimi chodil, ale musel jsem pryč, tak jsem se vrátil do *Stammclique*.“¹⁴⁰ Skupiny Wilde Fasnacht oproti tomu rezignují na subvence, a jejich kostýmy proto bývají jednodušší a méně nákladné, více improvizují, přešívají, používají rozličné materiály. „Měl jsem kolegu, ani na nic nehrál, ale vyrobil si kostým ze starých novin a chodil v něm ulicemi, bylo to úžasné.“¹⁴¹ „Mít méně vede k větší kreativě, člověk musí více experimentovat a snažit se,“¹⁴² říká Gabi Streifussová.¹⁴³ Wilde Fasnacht v tomto ohledu působí proti ustrnutí rituální formy a provokuje k hledání stále nových způsobů, jak ji oživovat.

Závěr

Výchozím bodem našeho textu byla otázka, jak se rituály dokáží inovovat, aniž by se přitom musely vzdát hávu tradičnosti a neměnnosti, který je pro rituální jednání typický. Jako teoretický rámec pro uchopení rituálních změn jsme nabídli pojetí Victora Turnera, který v rituálu nachází paradoxní souhrn formalizované konzervativní struktury a kreativní liminální antistruktury, podobně řeče proudící mezi pevně ustavenými břehy.¹⁴⁴ Čemu by tyto „břehy“ a „řeka“ odpovídaly ve Fasnacht? Základní odpověď je zřejmá. „Břehy“ představují výše popsaná pevná pravidla, jimiž jsou kliky svázány a jejichž dodržení je podmínkou registrace u Fasnachts-Comité: nošení masek zakrývajících celou tvář, jasně definovaný typ hudby, striktně pochodová chůze v jejím rytmu, předepsaná trasa Cortège, povinnost zpracovávat nějaké satirické téma. „Řeka“ odpovídá jejich kreativnímu naplnění, které je každý rok jiné: klika si volí pokaždé jiné aktuální společenské téma, pro něž vytváří unikátní laternu a masky. V tomto ohledu se Fasnacht liší například od tradičního masopustu (jehož

140 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, rozhovor v Praze, 13. 11. 2013.

141 Lars Handschin, WF – Grand Wazoo, rozhovor v Praze, 15. 11. 2015.

142 Gabi Streifuss, WF – různé skupiny, scénografka, rozhovor v Basileji, 26. 9. 2016.

143 Podrobně o ekonomické stránce Fasnacht ve studii, kterou si v roce 2005 nechalo zpracovat Fasnachts-Comité: Yuko Brodbeck et al., „D’Frau Fasnacht in Frangege und Ráppli: Untersuchung über die wirtschaftliche Bedeutung der Basler Fasnacht“ [online], <https://www.fasnachts-comite.ch/customer/files/409/fhbb_zahlen-tabellen.pdf>, [30. 10. 2018].

144 V. Turner, *From Ritual to Theatre...*, 79.

je transformací), v němž je předem daná i velká část masek a motivů a z roku na rok se liší jen konkrétním ztvárněním jednotlivých rolí (byť i tato rovina ve Fasnacht existuje v podobě charakterových masek). Ještě větší je pochopitelně rozdíl oproti rituálům, na nichž svou teorii rituálu zakládá v úvodu citovaný Rappaport a které označuje jako „liturgické řády“, tj. „víceméně neměnné sekvence formálních úkonů a výroků s určitým trváním, opakované ve specifických kontextech“¹⁴⁵ (např. mše).

Zdálo by se tedy, že prostor pro kreativitu a rituální změnu je ve Fasnacht ve srovnání s řadou jiných rituálů obrovský. Přesto jsme viděli, že v praxi to samo ani zdaleka nestačí k tomu, aby si Fasnacht udržela svou flexibilitu a živost. I tak zdánlivě kreativní a jedinečně neopakovatelná rituální aktivita, jakou je symbolické ztvárnění aktuálních politických témat, může snadno sklouznout do konvenčnosti: kliky si své masky a lanterny nechávají navrhovat v profesionálních studiích a jejich členové dostávají týden předem hotový kostým (zmíněný *Fasnacht im Sack* – fasnachtový balíček), na jehož vymyšlení ani výrobě se nijak nepodíleli, a který tak pro ně funguje zkrátka jako jakákoli jiná tradiční role, do níž rituální aktér vstupuje, ale jejíž parametry – řečeno s Rappaportem¹⁴⁶ – sám nezakódoval. To je na jednu stranu situace pro rituál přirozená (ba v duchu Rappaportovy definice pro něj přímo konstitutivní), na druhou stranu však sama o sobě může vést právě k Turnerem zmiňovanému efektu „břehů bez řeky“, jež jsou „známkou vyprahlosti“.¹⁴⁷ Divoká Fasnacht je reakcí na tuto situaci a je ukázkou toho, jaké nástroje pro udržení živosti rituálu mají aktéři k dispozici.

V turnerovských pojmech představuje divoká Fasnacht antistrukturální moment rituálu. Pozoruhodné nicméně je, že zatímco Turner standardně antistrukturu chápe v opozici k etablované společenské struktuře, v případě Fasnacht je situace složitější, a opravňuje nás tak k pojmovému zjemnění Turnerova modelu. Antistrukturu reagující na společenskou strukturu zde realizuje již samotná organizovaná Fasnacht, která jako celek vytváří liminální prostor pro artikulaci společenských konfliktů a nastavuje všední společnosti karnevalové zrcadlo. Můžeme ji označit za *antistrukturu prvního stupně*. Divoká Fasnacht plní přesně tutéž funkci ve vztahu k Fasnacht oficiální, a reprezentuje tak jakousi „liminalitu na druhou“ neboli *antistrukturu druhého stupně*: funguje jako karneval v karnevalu, který antistrukturální fasnachtová pravidla převrací ještě jednou na hlavu, a tím proěřuje jejich platnost. Zatímco karnevalová satira regulovaným způsobem zpochybňuje pravidla běžného společenského jednání, divoká

145 R. Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity...*, 35.

146 *Ibid.*, 24.

147 V. Turner, *From Ritual to Theatre...*, 79.

Fasnacht zpochybňuje i sám tento regulovaný způsob zpochybňování, a otevírá tak prostor pro jeho reflexi a modifikaci.

Victor Turner taktó komplexní dynamiku v rámci liminality sám neidentifikuje, řeší nicméně vzdáleně příbuzný problém v případě *communitas*. Ta podle něho ve své čisté podobě odpovídá existenciální zkušenosti bezprostřední lidské vzájemnosti, při níž se stírají běžné sociální hranice a jindy vzdálení jedinci se spolu setkávají v jednotě totálního lidství. Podobnou vzájemnost ale nelze zakoušet dlouhodobě, a kde se o to lidé pokoušejí (např. v mnišských řádech), dochází dříve či později k ustavení pevných pravidel, která jsou sice antistrukturální v kontrastu k běžné společenské struktuře, sama o sobě jsou nicméně plně strukturovaná. Turner tak rozlišuje mezi *communitas existenciální* či *spontánní*, která je z principu nestálá a má podobu prchavého záblesku, a *communitas normativní*, tj. institucionalizovanou a trvale začleněnou do společenského systému.¹⁴⁸ Turner toto rozlišení nerozvíjí v souvislosti s rituálem, nýbrž s rozličnými dlouhodobějšími náboženskými hnutími, která si *communitas* vytkla jako svůj ideál. Jak nicméně ukazuje případ Fasnacht, i v rituálu můžeme zahlédnout podobnou polaritu.

Spíše než přes obtížně uchopitelný koncept *communitas* je podle nás vhodnější tuto polaritu pojímat prostřednictvím pojmu liminality, který lze vymezit snáze jakožto míru, v níž rituální jednání vybočuje z nějakých standardních pravidel a struktur sociálního jednání. Toto vybočování je vždy relativní: každé jednání je nějak strukturované a míra jeho antistrukturálnosti je dána vztahem k nějakému jinému jednání, jež je chápáno jako normálnější. V tomto kontrastu normálního a nenormálního probleskujme cosi, co by Turner označil za „konjunktivní hlubiny liminality“,¹⁴⁹ jakýsi záblesk vědomí relativnosti všech struktur a existence jiných možností bytí. Právě to je zdrojem kreativity, ať už společenské, nebo rituální. Stejně jako spontánní *communitas* však takovéto záblesky není snadné dlouhodobě udržovat. Samotný kontrast struktury a antistruktury na jejich opakované evokování nestačí, neboť se snadno stane příliš obvyklým: z liminality spontánní se stává liminalita normativní, jež kvůli své stabilitě a předvídatelnosti ztrácí provokující sílu. Má-li si tedy rituál tuto sílu udržet, musí aktéři hledat způsoby, jak spontánní liminalitu obnovovat. Divoká Fasnacht ukazuje jednu možnost, jak toho lze dosahovat: v opozici k normativní liminalitě oficiální Fasnacht hledají divoké kliky stále nové možnosti strukturálních opozic, jimiž se do svátku snaží vracet jeho spontánnost a živost.

148 Victor Turner, *Průběh rituálu*, trans. Lucie Kučerová, Brno: Computer Press 2004, 130 (angl. orig.: *The Ritual Process: Structure and Antistructure*, Chicago: Aldine 1969).

149 V. Turner, *From Ritual to Theatre...*, 83.

Mohlo by se zdát, že Fasnacht je vzhledem ke svému karnevalovému rázu dosti specifickým případem rituálu a že závěry z ní plynoucí lze obtížně aplikovat na výše zmiňované rituály liturgického typu, o něž se většina teorií rituálu opírá především. Ty nabourávání řádu jako své základní téma většinou nemají a zároveň je pro ně typické, že se dojmu neměnnosti snaží dosahovat nárokovaním statusu „svátosti ustavené nějakou božskou postavou“,¹⁵⁰ jež představuje tu radikálnější z obou v úvodu představených strategií pro zakrývání rituálních změn. Je nicméně otázkou, zda se tyto případy opravdu tak výrazně liší. Jak zdůrazňuje Ronald Grimes, „improvizace a revize jsou klíčovou součástí mnoha rituálních tradic, ne-li jejich většiny“.¹⁵¹ „Pocit mystéria není nijak nekompatibilní s ikonoklasmem, jsou-li sebekritické úkony zasazeny přímo do rituálů samotných a je-li dobře zvoleno načasování kritiky. Kritika samotná může mít podobu úkonu nebo gesta.“¹⁵² V čem takováto interní rituální kritika spočívá, můžeme ve Wilde Fasnacht vidět v celém spektru. Na jednom pólu nalezneme radikální ikonoklastické performance typu „Velkého výbuchu“ z roku 1974, které vskutku budou mít obdobu jen v nemnoha rituálních tradicích (náboženskou analogií by zde bylo například rituální rozčarování zabudované do některých iniciačních tradic).¹⁵³ Na opačném pólu stojí například drobné změny v hudební produkci či způsobu chůze, kterých si vnější pozorovatel nejspíše vůbec nevšimne. Právě ty jsou dobrou ukázkou toho, jak může subtilní kritika probíhat ve většině rituálních tradic. V tomto ohledu je důležité vidět divokou Fasnacht jako kontinuum, v němž mají své místo varianty radikální i mírné, kreativní umělci z Kuttlebutzer, stejně jako „rodina pana Müllera, která se jednou rozhodne, že budou dělat Fasnacht společně“.¹⁵⁴ Zatímco Kuttlebutzer obnažují základní princip rituální inovace, pan Müller ilustruje její běžnější podobu, v níž je vybočení z pravidel jen sotva zřetelné, ale ve výsledku neméně důležité.

V úvodu stati jsme konstatovali, že rituály typicky ve svých aktérech vytvářejí dojem čehosi neměnného a tradičního, přesto se však prokazatelně mění a vyvíjejí. Jak podotýká Grimes, chceme-li brát vážně oba tyto

150 R. L. Grimes, „Reinventing Ritual...“, 23.

151 *Ibid.*, 33.

152 *Ibid.*, 32.

153 Příkladem může být ndembuský léčebný rituál *Čihamba*, v němž tajně zasvěcení do kultu ducha Kavuly vrcholí situací, kdy mají zasvěcovaní pacienti na příkaz rituálních odborníků Kavulu (reprezentovaného konstrukcí z větví pokrytou bílým plátnem) ubít holemi k smrti, aby po odhalení plátna zjistili, že pod ním žádný Kavula není. Tím byli nuceni konfrontovat se právě s onou „liminalitou na druhou“, s vědomím toho, že i samotné rituální kategorie jsou jen dalším typem struktury, kterou skutečně „hlubiny liminality“ překračují. Viz Victor Turner, *Chihamba, the White Spirit: A Ritual Drama of the Ndembu*, Manchester: Manchester University Press 1962.

154 Werner Kern, OF – Basler Bebbi Basel, rozhovor v Basileji, 29. 9. 2016.

póly, musíme především přehodnotit koncept tradice: „Tradici nesmíme chápat jen jako kulturní setrvačnost, ale také jako způsob aktivní konstrukce.“¹⁵⁵ Na Fasnacht můžeme vidět, v čem takto flexibilně chápaná tradice spočívá. Právě dialektika struktury a antistruktury na obou rovinách basilejské Fasnacht je tím, co její tradici udržuje živou a umožňuje jí, aby se mohla jemně posouvat, aniž by došlo k radikálnímu zlomu či revoluci, nebo naopak k vyprázdnění a dodržování vnějšíkové formy, ať už jako hry pro turisty, nebo z úcty k setrvačně chápané tradici. Trefně to vystihuje Jürg Bürgi ve svém komentáři k výstavě o Kuttlebutzer v Museum Tinguely: „Bez jisté míry arogance, se kterou Kuttlebutzer napadali zdánlivě staré tradice, by byla Fasnacht dnes jen ustrnulým folklórem.“¹⁵⁶ Je otázkou, jakou roli v tomto ohledu sehráje čerstvě zapsání Fasnacht do nehmotného kulturního dědictví UNESCO v prosinci roku 2017¹⁵⁷ – zda podpoří konzervativní a skanzenovitě stránky fasnachtové tradice, nebo naopak vzbudí ještě větší vlnu revolty.¹⁵⁸

155 R. L. Grimes, „Reinventing Ritual...“, 25.

156 Jürg Bürgi, „Museum Tinguely: ‚Kuttlebutzer‘-Fasnacht“ [online], <<http://www.juerg-bueergi.ch/Aktuell/Aktuell/files/tag-00abkuttlebutzer00bb.php>>, 23. 1. 2013 [27. 2. 2018].

157 Klíčovou roli v této žádosti hráli etnolog Dominik Wunderlin (OF – Rumpelclique) a bývalý představený Fasnachts-Comité Felix Rudolf von Rohr (OF – Opti-Mischte, *Alti Garde*), kteří jsou v tomto textu vícekrát citováni.

158 Zatímco Basel Tourismus si od zapsání slibuje zvýšení mezinárodní pozornosti a prestiže (tisková zpráva „Die Basler Fasnacht ist Kulturerbe der UNESCO“ [online], <www.fasnachts-comite.ch/unesco-presseschau>, 7. 12. 2017 [27. 2. 2018]), řada fasnächtlerů z prostředí OF i WF je pokládá za kontroverzní. „Fasnacht ochranu před vyhynutím nepotřebuje,“ píše novinář Dominique Spirgi, 50+, bubeník WF – Frauenhilfswerk 1833 (Dominique Spirgi, „Ich, ein Stück Weltkultur“, *Tageswoche*, 16. 1. 2014, 5). Podobně Lars Handschin, 50+, bubeník OF – Grand Wazoo, učitel hudby a fyzioterapeut, vyjadřuje obavu, zda zápis do UNESCO jen nepodpoří „kostnatě Fasnacht“ (rozhovor v Basileji, 10. 12. 2017).

SUMMARY

Second-Degree Liminality: The Dynamics of Ritual Change in the Basel Fasnacht

Taking the example of the Basel carnival Fasnacht, the paper shows in what way ritual can maintain the impression of being traditional and unchanging, and yet be open to changes and innovations. As the basic conceptual framework, we use the notion of liminality, which Victor Turner identified as the creative moment of ritual. In the Fasnacht this liminal dimension appears in two degrees. The carnival as such represents a reflexive liminal counterpart to the standard social structure, yet it is itself also highly structured and bound by conservative traditional rules. As a reaction to this, there arises within the Fasnacht a “second-degree” liminality in the form of the so-called wild Fasnacht, which turns the official antistructural Fasnacht rules upside down once again, testing their validity. While the carnival structure offers a regulated opportunity for questioning everyday social behaviour, wild Fasnacht questions even this regulated manner of questioning as such, opening space for its reflection and modification. We use detailed examples to demonstrate how the subtle dialectics of structure and antistructure keeps the tradition of Basel’s Fasnacht alive and allows it to evolve without destroying its aura of traditionality.

Keywords: ritual change; ritual creativity; liminality; antistructure; tradition; carnival; Fasnacht.

Department of Philosophy
and Religious Studies
Faculty of Arts
Charles University
nám. Jana Palacha 2
116 38 Prague 1
Czech Republic

OLGA VĚRA CIESLAROVÁ
olga.cieslarova@ff.cuni.cz

Department of Philosophy
and Religious Studies
Faculty of Arts
Charles University
nám. Jana Palacha 2
116 38 Prague 1
Czech Republic

RADEK CHLUP
radek.chlup@ff.cuni.cz